

Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece

UDK: 347.635(497.5Dubrovnik)(091)
343.45-053.2(497.5Dubrovnik)(091)

Sažetak

Statut Dubrovačke Republike pravni je akt iz 1272. godine koji je značajno potpomogao postojanost državnosti Dubrovačke Republike koja je opstala na europskome tlu skoro petsto godina. Posebnost dubrovačkog puka i tadašnjeg državnog uređenja bila je obilježena natpisom nad ulazom u prostorije Velikog Vijeća koji je upozoravao vijećnike da ulaskom u vijećnicu moraju zaboraviti svaki privatni, a brinuti o zajedničkom, javnom interesu („*Obliti privatorum, pvblica cvrate.*“) Jedna od osam knjiga Statuta uređuje obiteljsko pravo, točnije imovinskopravne odnose članova obitelji, a u radu autorica daje prikaz kako obitelji i djece kroz odredbe Statuta, tako i nešto opširnije obrađuje položaj djeteta kroz prizmu čedomorstva, napuštanja i posvojenja, uspoređujući republičko pravo s današnjim, aktualnim pravnim uređenjem Republike Hrvatske. Dubrovačka Republika je, jednako kao današnja društvena i državna zajednica, nastojala zaštititi obitelj i dijete te je najstrože osuđivala čedomorstvo, propisujući za čedomorke kaznu vješanja. Malo su razumijevanja Dubrovčani pokazivali za socijalne i psihičke okolnosti u kojima se čedomorstvo odvijalo, no današnje pravno uređenje to svakako uzima u obzir, pa je čedomorstvo zakonski regulirano kao privilegirani oblik ubojstva i sankcijski daleko odstupa od onog srednjovjekovnog. Napuštanje i posvojenje djece Dubrovčani su nastojali sanirati otvaranjem nahodišta te osiguravanjem barem privremenog utočišta napuštenoj djeci, no pitanje je, s obzirom na stopu smrtnosti nahočadi, koliko je zaista dubrovačko nahodište bilo funkcionalno i je li uopće ispunjavalo ulogu koju je trebalo ispunjavati. Institut posvojenja komparativno je obrađen, jasno je vidljivo kako je pojam interesa djeteta danas dosegnuo svoj vrhunac- postupak posvojenja provodi se dugotrajno i temeljito, učinak posvojenja neraskidiv je, za razliku od dubrovačke inačice istoga kada su djeca posvajana kako bi im se pružio siguran i topao dom, ali nerijetko i kako bi bila iskorištena kao radna snaga.

Ključne riječi: Statut, Dubrovačka Republika, čedomorstvo, napuštanje djece, posvojenje

1. Uvod

„*Obliti privatorum, pvblica cvrate*“ („Zaboravite privatno, brinite o javnim poslovima“) natpis je koji je obilježio djelovanje Dubrovačke Republike svih 450 godina postojanja, od samog početka, 1358. godine, kada joj je priznata državnost, pa sve do posljednjeg dana

opstanka, 31. kolovoza 1808. godine, kada je pala u ruke Francuza. Natpis se nalazio iznad ulaza u prostorije Velikog vijeća, u to vrijeme glavnog državnog organa vlasti, i može se reći da nije bio samo floskula eventualno idealnog načina vladanja. Bilo je to upozorenje vijećnicima da trenutkom ulaska u vijećnicu moraju zaboraviti svaki privatni interes i brinuti se o zajedničkome. Republika je u svom djelovanju nastojala protkati navedeni citat u sve pore, kako političkog tako i pravnog uređenja. S obzirom da je i sama počivala na moćnim vlastelinskim obiteljima, te uzevši u obzir da je obitelj kroz sva povijesna razdoblja, ponajviše s pravnog stajališta, predstavljala centralan položaj u razvoju i životu pojedinca, pravno uređenje grane obiteljskog prava s razlogom je opširno i detaljno obrađeno u Dubrovačkom statutu iz 1272. godine kroz cijelu četvrtu, dio treće i određene dijelove ostalih šest glava. Obitelj je bila onaj privatni dio gore navedenog citata, te je trebalo uravnotežiti reguliranje javnog i privatnog, bez ispreplitanja interesa. Nužno je bilo izregulirati obiteljske odnose do razine na kojoj obitelj može funkcionirati, a da javni interes ostane briga i posao onima kojima su predstavljali vlast. Obitelj je bila polazište u koje su se svi vraćali nakon što bi završili s brigom o javnom interesu.

Zanimljivost Dubrovačkog statuta, kao povijesnog i pravnog akta, proizlazi iz činjenice da je svaki institut, pa možemo reći i situacija pojedinca unutar obiteljskih imovinskopravnih odnosa, bila izregulirana statutarnim pravom. No, uz statutarno, značajno mjesto zauzimalo je i običajno pravo, koje kao takvo nije ulazilo u statutarne odredbe, pa sve ono što ne nalazimo u Statutu vjerojatno je bilo uvriježeno u dubrovačkim pravnim običajima. Fasciniranost Dubrovačkom Republikom, i uopće njezinim pravno-političkim funkcioniranjem, prisutna je i danas, što je vidljivo u brojnim znanstvenim i stručnim radovima¹ u kojima uvijek u prvi plan dolazi mudrost i pronicljivost dubrovačkog puka kroz skoro petsto godina državnosti.

U radu ćemo u nešto širim crtama obraditi pojam obitelji unutar dubrovačkog obiteljskog prava, kao i njezin značaj u Dubrovačkoj Republici, te dodatno uzeti u obzir djecu- dio kroz odredbe Statuta, a dio kroz ostale poznate izvore, pri čemu će naglasak biti na odredbama Statuta koje su sve pretežito imovinsko ili nasljednopravne naravi, a kasnije u radu osvrnut ćemo se na povijesno pravni prikaz čedomorstva, napuštanja i posvajanja djece. Razlog zašto ćemo obraditi baš djecu u obiteljskom pravu kroz Statut te se posebno osvrnuti na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece u Dubrovačkoj Republici, jest ustvari aktualnost istih instituta danas te osjetljivo pitanje zaštite djeteta u okrutnoj stvarnosti. Suvremena država nastoji zaštititi obitelj, odnose roditelja i djeteta te samo dijete kako institucionalnim tako i izvaninstitucionalnim oblicima pravne zaštite. Čedomorstvo kroz prizmu kaznenog i kaznenog procesnog prava dobiva sasvim drugo značenje, postupak i sankciju. Ostavljanje tek rođenog djeteta u nahodištima danas se obavlja bez rotirajućeg kamena kojeg bi se u gluho doba noći okrenulo s čedom zamotanim u platno i „nešto“ većim brojem odredbi reguliranja istoga. Posvojenje je uređeno do najsitnijeg detalja, postupak je često dug i iscrpljujuć za potencijalne posvojitelje. No, ono čega bismo se htjeli dotaknuti ovim radom i pokušali dokučiti jest- u kojim dijelovima obiteljskog prava i uređenja instituta istoga je Dubrovačka Republika prije sedamsto, šesto ili petsto godina bila svojevremeno napredna, ustrajna te uspješna u zaštiti obitelji i regulaciji obiteljskih odnosa, a ako jest, gdje je „zapinjala“, tj. u kojoj mjeri i zašto je zanemarila urediti određene aspekte obiteljskog života. Usporedno s tim želimo ukazati na suvremenu državu, kao pojam globalnih razmjera, te nastojanja, kako svake pojedine države, tako i međunarodne zajednice u cjelini, da zaštiti i regulira obitelj, roditeljstvo i dijete kao centralne pojmove obiteljskoga prava.

Cilj rada je iznijeti opći pregled obiteljskog prava za vrijeme Dubrovačke Republike, odnos vlasti prema obitelji, položaj obitelji i djece s obzirom na propise koji su ih uređivali, ali i pokušati odgovoriti na dva pitanja - kako je, nekad moćna, Dubrovačka Republika to

¹ Primjerice, člancima cijenjene pravne povjesničarke, prof. Nelle Lonze.

činila, a što društvena i državna zajednica danas čini, da bi pravni sustav stavio obitelj, a posebice dijete u sigurne pravne okvire; kako su pojedini instituti istaknuti u naslovu rada uređeni te kakva se paralela može povući između ondašnjih dubrovačkih i današnjih, modernih odredbi obiteljskog prava.

2. Povijesnopravni aspekt donošenja Statuta 1272. godine

Dubrovački pravni sustav je, uz brojne druge, pisane i nepisane propise tadašnjeg uređenja, bio obilježen Statutom grada Dubrovnika², kao najznačajnijim pravnim aktom.

Razvoj dubrovačkog pravnog poretka može se pratiti još u prvim tragovima od kraja 12., pogotovo 13. stoljeća, kada nastaju i prve statutarne zbirke. Među prvima je donesena zbirka iz 1238. godine, za vrijeme kneževanja Ivana Tiepola, koja nije sačuvana, ali je dijelom sadržana u Korčulanskom Statutu (1265. g), kao i mlađem Dubrovačkom. Dubrovački statut je sastavljen 1272. godine, za vrijeme kneza Marka Justiniana, te je materijski razvrstan po granama prava. Određene izmjene, dopune te izbacivanje pojedinih odredbi Statutje prošao nakon prestanka mletačke vrhovne vlasti 1358. godine, no nakon početka 15. stoljeća nije se više mijenjao, te je kao takav ostao stubom i simbolom dubrovačkog pravnog poretka sve do pada Republike. Primjena i uređenje statutarne zbirke priuštila je dubrovačkoj zajednici visok status među drugim državnim organizacijama. „Politička“ vrijednost Statuta ogledala se i u ceremoniji primanja u građanstvo, jer se prisega vjernosti polagala na Sveto Pismo, ali i na knjigu Statuta.³

Statut je pisan latinskim jezikom, te je njegov originalni naziv „*Liber Statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*“ („Knjiga statuta grada Dubrovnika sastavljena 1272.“) Prema povijesnim zapisima tekst Dubrovačkog statuta utvrđen je u nedjelju, 29. svibnja 1272. godine, te potvrđen od strane dubrovačkog puka, okupljenog po ustaljenom običaju.⁴

Kao razlog izrade Statuta, u njegovu je Uvodu naznačeno da su pravne odredbe bile razasute, proturječne, nepotpune i nejasne, pa je zbog tog dolazilo do prijevora i teškoća u sudskoj praksi. Ovo je zasigurno bio osnovni motiv izrade statutarne zbirke jer je „kup listina“ na kojima su bili zapisani dubrovački zakoni bio sasvim nepregledan te u sve većem raskoraku sa zahtjevima složenijeg pravnog života. Točne i konkretne informacije o samoj izradi Statuta, te podaci o tome tko ga je točno sastavljao i središao odredbe, ne postoje. U svakom slučaju, može se reći da je sastavljač bio upoznat i sa dubrovačkim propisima, ali i sa lokalnim običajima i terminima.⁵ Isto tako, postoje vidljive naznake o poznavanju osnova europskog općeg prava, što se da iščitati iz sistematike, terminologije i pojedinih pravnih rješenja.⁶

Statutarni tekst je tijekom druge polovice 14. i početka 15. stoljeća mijenjan ukidanjem starih te dopisivanjem nekih novih odredbi, a kako bi se izbjeglo jače zahvaćanje u tekst Statuta, dodan je novi upisnik- Knjiga svih zakona (*Liber omnium reformationum*), nakon čega je taj zbornik nadopunjen novim odredbama do 1409. godine, Zelenom knjigom (*Liber viridis*). Konačno je ona 1460. godine zamijenjena Žutom knjigom (*Liber croceus*).⁷

Ono što je zanimljivo jest da se Dubrovački statut umožavao prijepisima, a ne tiskanjem, upravo zbog ograničenih potreba tržišta. Dubrovački sustav institucija vlasti bio je

² U daljnjem tekstu: Dubrovački statut ili samo Statut.

³ N. LONZA, Pod plaštem pravde: kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću, Zagreb, 1997., str. 14.

⁴ I. PERIĆ, Odnosi između roditelja i djece u starom Dubrovniku prema Statutu grada Dubrovnika iz 1272. godine, u: Zbornik za povijest školstva i prosvjete, 24 (1991), str. 16.

⁵ Statut Grada Dubrovnika, str. 19.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, str. 26.

relativno jednostavan, a i sva su središnja tijela zasjedala u dvije povezane zgrade Kneževa dvora i Vijećnice, pa je nekoliko službenih primjeraka Statuta bilo sasvim dostatno.⁸

Kako smo već naveli na početku, općinska, tj. republička vlast počivala je na moćnim vlastelinskim obiteljima kojima je jamčila povlašten društveni položaj i monopol nad vlašću. Sukladnosti i različitosti u interesima obitelji i gradske zajednice, te doseg ovlaštenja vlasti nad obitelji, očituju se u prvom redu u pravnom sustavu. Tako u dubrovačkom statutarnom pravu obitelj i porodica zauzimaju značajno mjesto. Iako je regulacija obiteljskog života velikim dijelom bila prepuštena kanonskom i običajnom pravu, skoro cijela četvrta knjiga Statuta uređuje načela nasljeđivanja, zaštite miraza, granica očinske vlasti, te odnosa u obitelji, kućanstvu i rodu. Ako bismo cijeloj četvrtoj knjizi pridružili nekoliko poglavlja drugih knjiga Statuta, koje se također odnose na obitelj, zaključujemo da je skoro petina odredbi Statuta posvećena upravo obitelji.⁹

Važno je, uz postojeće i tada važeće odredbe Statuta, navesti da se izvan statutarnog prava nalazilo i široko polje običajnog prava, koje je postojalo i prije Statuta, dijelom je u njemu sadržano, a tijekom stoljeća ga je pratilo i nadopunjavalo.¹⁰

Konačno, uz povijesnopravni pregled donošenja Dubrovačkog statuta važno je istaknuti i napomenu pravne povjesničarke, prof. Nelle Lonze, o parcijalnosti i konkretnosti odredbi Statuta koje su se doticale najčešće krupnijih pravnih nedoumica, dok se nekih nisu doticale ili su letimično bile uređene. Ona ističe da „šutnja Statuta“ ne smije dovesti do zaključka da pravni poredak neki institut nije poznavao, već da su eventualno postojale običajne, nezapisane norme, tj. ispuštalo se ono što je bilo općepoznato i samorazumljivo.¹¹

3. Obitelj kao faktor društvene sigurnosti u vrijeme Dubrovačke Republike

Da bismo stvorili sliku pojma obitelji, njezinog značaja i uloge u vrijeme Dubrovačke Republike, najprije treba analizirati te sagledati obitelj kao faktor društvene sigurnosti u to vrijeme.

Srednjovjekovna društva su, kako bi očuvala društveni red i sigurnost, uklopila pojedinca u sustav različitih oblika: regija, grad, stalež, obitelj, susjedstvo, samostan, bratovština (vjerska ili strukovna) i sl. Svakom čovjeku bilo je nužno osjećati se pripadnikom nekoliko grupa, jer drugačije nije mogao funkcionirati u tako ustrojenom društvu. Među ovim navedenim grupama primarno mjesto zauzimala je obitelj. Ona je pojedincu određivala način života, obveze i ulogu, kako u kućanstvu, tako i u društvu općenito. Isto tako, važno je istaknuti da je organizacija vlasti srednjovjekovnih društava počivala u velikoj mjeri na obitelji, te se na njoj temeljila i proizvodnja, prvenstveno u seoskim, ali i gradskim sredinama. Do ispreplitanja društvenog i obiteljskog života dolazilo je u svim segmentima društvenog života: gospodarskim, političkim, ideološkim i drugim.¹²

Gradska općina u razdoblju 11., 12. i 13. stoljeća u mediteranskom dijelu Europe donosi nove društvene i gospodarske uvjete, ali i kulturu i pravo. Svoju slobodu stvaranja vlastitog pravnog sustava gradovi iskazuju u statutima. Statuti nisu regulirali nijedno područje života u potpunosti, već su sadržavali samo najvažnije pravne norme ili izmjene dotad uvriježenih običaja. Dubrovački statut se jednako kao i ostali statuti toga razdoblja, često poziva na običajno pravo koje je nastajalo i mijenjalo se prilagođavajući se novim društve-

⁸ *Ibid.*, str. 31.

⁹ V. ČUČKOVIĆ, *Porodica i porodični odnosi u srednjovjekovnom Dubrovniku*, u: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 1984., str. 267.

¹⁰ Statut, str. 14.

¹¹ *Ibid.*, str. 46.

¹² Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, *Obitelj kao faktor društvene sigurnosti*, u: *Dubrovnik*, 2(1993), str. 235.

nim okolnostima. Brojna istraživanja obiteljskih struktura i odnosa srednjega vijeka zato su nužno usredotočena na Dubrovnik, upravo zbog bogatstva građe i literature.¹³

Odnos Republike i zajednice obitelji često je bio takav da je među njima dolazilo do razmimoilaženja interesa, situacija u kojima bi se Republika i obitelj našli na suprotstavljenim stajalištima.

Plemički rodovi su poštovali zajedničke interese te se podvrgavali određenoj disciplini, ali su isto tako u nekim slučajevima davali prednost probitku vlastite obitelji. Obitelj je pak uvijek težila samostalnom djelovanju i nastojala spriječiti pretjerano uplitanje vlasti u svoje poslove. Vlastela i njihove obitelji su u većini slučajeva poštovali zahtjeve vlasti kad se radilo o pitanjima uprave i sigurnosti jer stabilnost društvenog poretka, javni red i mir te mjere osiguranja od opasnosti izvana nisu mogli biti dovedeni u pitanje. Iako su u nekim situacijama, u kojima su donoseći pojedine zakone pokušali doprinijeti probitku svoje moćne obitelji, davali sebi za pravo staviti obitelj na prvo mjesto te time kršili osnove propisa, sam opstanak autonomije nikad nije smio biti doveden u pitanje. Sve sukladnosti i različitosti između obitelji i gradske zajednice, te doseg vlasti nad obitelji, očituju se najprije u pravnom sustavu. Bračni život i osobni odnosi u obitelji, bili su velikim dijelom prepušteni odredbama kanonskog prava i običaja, ali je Statut propisivao načela nasljeđivanja, podjele imovine, odredbe o mirazu i očinskoj vlasti. Statutarno pravo propisivalo je i osnovna obilježja obiteljske strukture i odnosa s vladajućim društvenim redom.¹⁴

Iz navedenog zaključujemo da je obitelj bila primaran i bitan faktor u društvenom uređenju, ponajviše s pravnog aspekta. Regulirati obiteljske odnose značilo je regulirati velik dio društvenog života, za koji je bilo bitno da se obitelj detaljno uredi kao temelj svakog daljnjeg društvenog, političkog ili pravnog odnosa. Dubrovčani toga doba, kao i suvremena država danas, distingvirali su obitelj od ostalih društvenih zajednica i odnosa, te je pokušali pažljivim uređenjem zaštititi od samovolje, i države i pojedinca.

Veza obitelji, podrijetla i statusa u društvu koji je iz toga proizlazio, te položaja u vlasti vidljiv je u Dubrovniku tokom 13. i 14. stoljeća kada se u Gradu izdvojila jedna grupa rodova u čijim se rukama koncentrirala privredna i politička snaga- u Malo Vijeće kao izvršni organ vlasti, mogao je ući samo jedan član nekog roda, dok su jači rodovi imali nekoliko predstavnika u Vijeću umoljenih¹⁵ oko kojeg se okupljao najutjecajniji sloj dubrovačkog patricijata. Pripadnici te grupe obavljali su najuglednije službe, dok je donjem sloju plemstva bio pristupačan samo ograničen krug manje uglednih zvanja.¹⁶

Obitelj je, dakle, u srednjem vijeku predstavljala određeno jamstvo socijalne sigurnosti. Statutarno pravo, zajedno s običajima, pokrivalo je cijelo polje obiteljskoga prava paje svako njegovo kršenje trpilo jaku osudu javnosti. Uz neospornu važnost zajedništva u obitelji, treba se istaknuti i vid dezintegracijskog faktora obitelji, ne samo izvana nego i iznutra. Iako je djelovanje i ponašanje pojedinca bilo uvjetovano zadanim okvirima obiteljskih i rodbinskih odnosa, ponekad su i vlastiti ciljevi, želje te političke ideje doveli pojedinca u sukob s obitelji i rodom.¹⁷ U svakom slučaju, obitelj te elementi sustava unutar roda i obitelji, ulazili su u zakon i još više običaj te stvarali u Republici mentalitet koji je podržavao određeni sistem organizacije obitelji. Glavni elementi tog sustava bili su prava, običaji i praksa koji su upravljali odnosima među rođacima u svim društvenim slojevima. Eventualni sukobi i

¹³ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća, Zagreb, 1994., str. 11.

¹⁴ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Obitelj kao faktor društvene sigurnosti, str. 236.

¹⁵ Vlast u Dubrovačkoj Republici bila je ustrojena na sljedeći način: Knez, koji je bio na čelu izvršne vlasti (Malogviječca), birao se na jedan mjesec, vanjsku politiku vodio je Senat (Vijeće umoljenih), a zakonodavnu vlast obnašala je skupština koju je činila sva vlastela nakon navršenih 18 godina života (Veliko vijeće).

¹⁶ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Rodbinski odnosi u dalmatinskom društvu XIII. i XV. stoljeća, u: Historijski zbornik, 45 (1992), str. 185.

¹⁷ *Ibid.*, str. 189-191.

svađe među rođacima mogli su utjecati na život pojedinca, ali ono što se nije moglo promijeniti bio je vrijednosni sustav koji je davao svaku prednost kolektivitetu. Možemo reći da su temelj tadašnjih društvenih odnosabili velika obitelj i jaki rod.¹⁸

3.1. Odnos republičke vlasti prema obitelji

Kako je već u prethodnom dijelu rada navedeno republička vlast uvelike je počivala na moćnim vlastelinskim obiteljima. Sustavno uređenje obiteljskog života bilo je oslonac organima vlasti u formiranju svojih redova. U dubrovačkom društvu stvarao se određeni krug pojedinaca koji su s obzirom na svoje podrijetlo, rod, obitelj, i status u društvu, mogli, ili nisu mogli, obavljati pojedine službe unutar vlasti te se baviti određenim aktivnostima.

Vlast se dosta miješala u imovinske odnose unutar obitelji, što je omogućavala tadašnja zakonska regulativa Statuta i drugih akata, pa je tako primjerice postojalo široko ovlaštenje općine s obzirom na vrijednost miraza. Općinski organi vršili su obvezatnu procjenu tih dobara i nadzirali upravljanje njima. Zaštita miraznog sustava bila je nužna jer je on bio temelj imovinskih odnosa uopće, ali i nasljednog prava. Normiranje obiteljskog života očituje se ne samo u imovinskim, nego i u osobnim odnosima, počevši od djetinjstva pa nadalje. Tako naprimjer, nakon smrti roditelja djeca nisu nikada bila prepuštena sama sebi, niti proizvoljnoj volji i brizi rođaka, već im je općina imenovala tutore koji su odgovarali za njihovu imovinu i odgoj. Dosta rano su, još od kraja 13. stoljeća, u Dubrovniku bili otvoreni i domovi za nahočad i siročad. Unutar ovih institucija mogla su biti smještena i djeca koju roditelji zbog siromaštva nisu mogli uzdržavati, privremeno ili trajno. U ovome svakako nalazimo primjer podrške općinske vlasti obiteljima u kriznim situacijama, a opet sve u svrhu osiguranja unutarnjeg reda.¹⁹

Nakon pregleda šire slike obitelji, njezinog položaja unutar Republike, interakcije obitelji i vlasti, želimo nastaviti s kratkim pregledom položaja djeteta u srednjovjekovnom Dubrovniku, dakle, pravnog uređenja maloljetnih osoba koje su imale svoje mjesto u pravnim aktima, već od trenutka poroda, primjerice, kad ih je majka, ukoliko je to smatrala nužnim i shodnim, mogla odnijeti u nahodište iz nekih, sebi znanih, razloga.

3.2. Položaj djece u Dubrovačkoj Republici

Kroz povijesnu literaturu nailazimo na brojne pokazatelje da se srednjovjekovno društvo skrbi o svojoj djeci. Od rođenja pa do stjecanja samostalnosti djeca su na cijelom području istočnoga Jadrana, uključujući i Dubrovnik, bila pravno zaštićena samim time što im je bila osigurana minimalna materijalna skrb, neovisno o pravnom statusu. Vidna su i nastojanja smanjenja smrtnosti dojenčadi jer gotovo trećina djece ne preživi petu godinu, pa je od 12. stoljeća moguće naći velik broj priručnika u kojima se opisuju potrebne mjere osnovnih mjera odgoja, prehrane i slično.²⁰

Položaj djeteta u obitelji može se promatrati dvojako. S jedne strane, sinovi su bili željno očekivani i potrebni nasljednici, oni koji su nastavljali rod. U tom pogledu veza oca i sina bila je temelj i središte obitelji, te važnija od bračne veze. Iako središnji članovi obitelji, djeca su bila podložna zahtjevima grupe u svakodnevnom životu. Dužnost prema roditeljima se odnosila na pokornost, poštovanje i brigu u starosti.²¹ Još po starom običaju, djeca, točnije sinovi su bili dužna pomagati siromašne roditelje, pružiti im prikladnu odjeću i slično.

¹⁸ *Ibid.*, str. 191.

¹⁹ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Obitelj kao faktor društvene sigurnosti, str. 238.

²⁰ S.F.FABIJANEC, Djeca pod okriljem odraslih. Odrastanje na istočnom Jadranu u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, u: Istarski povijesni biennale, 4 (2011), str. 131; 145.

²¹ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća, str. 106-107.

Statut to određuje tako da se odredba odnosi na roditelje koji su tako siromašni da nemaju od čega živjeti, no obveza je dvostrana pa jednako vrijedi za sinove prema roditeljima, ali i roditelje prema siromašnim sinovima.²²

S druge pak strane, žene iz bogatih kuća su za svako dijete imale drugu dojilju pa su ta djeca često bila prisnija i povezanija s dojiljama nego s vlastitim majkama. Dojilje su imale velik utjecaj na odgoj i razvoj djeteta, pogotovo djevojčica. O toj privrženosti najbolje govore oporuke u kojima žene na smrti, u znak zahvalnosti, ostavljaju svojim dadiljama nešto novca ili mali dar. Odgoj dječaka, dakle, bio je nešto drukčiji. Oni su imali daleko veće mogućnosti za stjecanje znanja od djevojčica, zato je mali broj djevojaka koje su znale pisati, a još manje onih koje su znale talijanski ili latinski jezik. Djevojčice su bile poučavane o braku, djeci, domaćinstvu i osnovama kršćanske vjere. Vrhunac života i životnog napretka bila je udaja jer je samo tako djevojka mogla ostvariti svoju životnu funkciju - majčinstvo. Život djece siromašnih roditelja bio je drukčiji utoliko što su takva djeca mogla osjetiti roditeljsku ljubav samo u najranijem djetinjstvu jer su u potrazi za kruhom napuštala dom i zapošljavala se kao šegrti ili sluge kod stranih obitelji.²³

Što se tiče samog odnosa braće i sestara, kao i u većini dalmatinskih gradova u to vrijeme, vrijedilo je pravilo prvenstva muških nasljednika, s težnjom da imovina ostane u rukama onih koji će nastaviti lozu. Kćeri su pak mogle naslijediti roditelje jedino ako nisu imale braće. U tim situacijama Statut je nalagao da se s njima postupa isto kao s muškarcima, o čemu svjedoči i statutarna odredba četvrte knjige, dvadeset i šeste glave. Očinska imovina se dijelila između braće i sestara još za života majke koja je čuvala vjernost bračnoj postelji, ali je mogla biti podijeljena i mimo majčine volje, i to na način da majka zadrži sve dijelove, nakon čega slijedi podjela.²⁴

Iz napisanog teksta vidna je i očita razlika položaja muške i ženske djece, no podređeni položaj djevojčica, ili pak neslaganje sinova s očevima, bili su možda najmanji problem ondašnje dubrovačke djece. Ono što bismo htjeli detaljnije obraditi u nastavku rada jest najprije što točno Dubrovački statut određuje kad je riječ o djeci, a zatim dati pravni pregled djeteta izvan roditeljskog kruga, izvan sigurnog okrilja obitelji, dakle, djeteta bez roditelja-napuštenog, samog i zaboravljenog. Zašto i kako je dijete preko noći nestajalo ili postajalo „ničije dijete“, može se nagađati ili sigurno znati razlog- bilo da je to siromaštvo roditelja, napuštanje potomaka zbog neimaštine, nezakonitost rođenog djeteta, nemoć...

3.2.1. Dubrovački statut o djeci

U Statutu je u cijeloj četvrtoj knjizi obrađena grana obiteljskog prava, a sastoji se od odredbi kojima se uređuju načela nasljeđivanja, podjela imovine, odredbe o mirazu i prćiji, očinskoj vlasti te međusobnim odnosima članova obitelji. Tako nailazimo na različite zakone: *O mirazu i prćiji, O ženinoj postelji i ruhu, O ruhu koje moraju dobiti nevjeste, Da se miraz i prćija ne smiju davati bez isprave, O ženi koja mora čuvati vjernost postelji nakon muževe smrti, O ženi koja ne želi čuvati vjernost bračnoj postelji, O očevoj ovlasti glede ženidbe sinova, O majčinu daru kćeri redovnici, O vlasti roditelja nad sinovima i kćerima, O zetu koji se prihvaća umjesto sina, O siročadi i njihovim dobrima te njihovim skrbnicima* itd.

Nas posebno zanimaju odredbe Statuta koje se odnose na odnose roditelja i djece te samu djecu, pa su nam bitni članci o izvanbračnoj djeci, nezakonitoj djeci, siročadi i njihovim dobrima te njihovim skrbnicima, kao i svi drugi članci kroz Statut koji se dotiču najčešće imovinskopravnog položaja djeteta.

²² Statut, Knjiga IV, Glava XLIV.

²³ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća, str. 107.

²⁴ Statut, Knjiga IV, Glava XXI.

Što se tiče navedenih imovinskopravnih odnosa roditelja ili djece, odredbe su najčešće vezane za područje nasljednog prava, udaje, miraza. Tako je primjerice određeno ako nekome umre žena, pa se drugi put oženi, a iz prvog braka ima djecu, miraz pokojne majke pripada toj djeci. Ukoliko ta djeca žele i dalje živjeti s ocem, on im je dužan, prema svojim mogućnostima, davati sve što im je potrebno za život, pa pritom smije uzimati i iz imovine svoje druge žene.²⁵ Isto tako, ukoliko je otac imao kćeri i sinove, bio je dužan prije udati kćeri nego oženiti sinove, a ukoliko bi se brat htio oženiti prije sestrine udaje, morao je prethodno dobiti pristanak oca, a otac mu je ženidbu mogao i zabraniti.²⁶ Statut naglašava dužnost poštivanja oca obitelji, pa navodi razloge zašto je otac sinove mogao razbaštiniti. Ukoliko bi sin zaboravio na očeva dobročinstva, istukao oca ili majku, legao s očevom ljubavnicom ili pred sudom optužio oca, a otac bio kažnjen skaćenjem ili smrću, ugrozio život majke ili oca trovanjem, a sve navedeno bi bilo dokazano, takvog bi sina otac mogao razbaštiniti cijele njegove očevine te ga ostaviti bez dijela.²⁷ Otac je bio glava i autoritet obitelji, onaj koji ih je hranio pa je zahtijevao i određeno poštovanje. On je tako mogao odrediti u koju će se kuću kćer udati ili koja će od kćeriju ići u samostan, i to ako nije dosegla zakonsku dob²⁸, bez njezinog pristanka, a ako je dosegla, uz pristanak.²⁹

Otac je imao vlast i nad vanbračnom³⁰ i nezakonitom djecom. U slučaju vanbračne djece otac je mogao na smrti dodijeliti im i ostaviti jednu malu količinu svoje imovine, prema svojoj mogućnosti, te za života udati vanbračnu kćer za čovjeka njoj ravna, dok su je nakon njegove smrti bili dužni udati oni koji posjeduju njegovu imovinu prema očevoj oporuci.³¹

Nezakonita³² djeca su se javljala najčešće kod brakova sklopljenih bez ženine suglasnosti, jakog muževog autoriteta ili manjka ljubavi, pa su supružnici svoju potrebu za ljubavi ispunjavali izvan braka. Arhivski spisi sadrže brojne zapise o ljubavnim vezama oženjenih muškaraca, ali i njihovoj izvanbračnoj i nezakonitoj djeci. U Dubrovniku su djeca, koja su bila rođena izvan braka, imala poseban položaj u odnosu na oca i njegovu obitelj, očevi ih se nisu sramili, već bi ih gotovo uvijek priznavali i osiguravali im budućnost. Takva djeca najčešće su nazivana pogrđnim imenom *bastardi*, ali su usprkos pogrđnosti naziva bila ustvari djeca rođena iz ljubavi, što je posebno bilo vidljivo iz očeve naklonosti prema njima, i to onoliko koliko mu je zakon to dopuštao. Avanture očeva započinjale su gotovo uvijek sa sluškinjama ili pučankama s kojima zbog svoje plemićke krvi nisu mogli sklopiti brak, jer je u to vrijeme zakon tako separirao eventualne supružnike iz različitih slojeva društva. Izvanbračnu djecu u obzir je uzimala i općina pa se prilikom podjele zemlje u Dubrovačkom primorju raspravljalo o tome koliko će se zemlje ostaviti nezakonitim vlastelinskim sinovima.³³ Za izvanbračne veze može se reći da su bile dio sustava, prešutno tolerirane i regulirane društvenim i kulturnim kontekstom. No, unatoč toleranciji, djeca začeta u takvim odnosima, nisu uvijek imala bajnu budućnost, sveje ovisilo o dobroj volji oca, ali i majci, koja je takvim rođenjem mogla profitirati, ali i dobiti tešku osudu i kaznu. Tek rođena djeca izvan braka mogla su biti tako upućena na selo u obitelji koje su živjele u kojekakvim uvjetima, ili pak

²⁵ Statut, Knjiga IV, Glava IX.

²⁶ *Ibid.*, Knjiga IV, Glava XIII.

²⁷ *Ibid.* Knjiga IV, Glava XXIII.

²⁸ Zakonska dob je bila tadašnja punoljetnost, koja se, kako Statut kaže, kod dječaka stjecala s 14, a kod djevojčica s navršenih 12 godina; dok se nasljednicima imovina pokojnika predavala s navršenih 18 godina.

²⁹ Statut, Knjiga IV, Glava LXI.

³⁰ U tekstu ćemo, poštujući terminologiju Statuta, koristiti pojam vanbračno dijete, umjesto danas pravilnog - izvanbračno dijete.

³¹ *Ibid.*, Knjiga IV, Glava LXXI.

³² Statut te stručni članci, kako na kojem mjestu, koriste izraz nezakonite ili vanbračne (izvanbračne) djece, u oba dva slučaja ukazujući na djecu koja nisu zakonita, tj. koju roditelji nisu dobili u braku.

³³ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća, str. 78-79.

stavljena na rotu (ruotu)³⁴ doma za nahočad, gdje bi na skrbi mogla ostati do navršene šeste godine života.³⁵ U svojoj sedamdeset i drugoj glavi četvrte knjige Statut nezakonitu djecu spominje u situaciji u kojoj bi nezakonita kćer, ako bi postala bludnica, vračara ili svodilja, mogla biti slobodno kažnjavana od oca ili njegovih zakonitih sinova, ali je mogla biti i istjerana ili prodana izvan Grada. Ukoliko bi vanbračni sin postao razbojnik, lupež ili bi se odao nekom drugom poroku, otac ili njegovi zakoniti sinovi mogli su ga po svojoj volji šibati i kažnjavati. Ovlast šibanja i kažnjavanja muške i ženske djece davala se i ženi toga oca.³⁶ Inače se, prema Statutu, u zakonu o ovlasti roditelja nad sinovima i kćerima, ovlast kažnjavanja i šibanja odnosila na pravo oca da nekažnjeno šiba i kažnjava sinove i kćeri. Istu je ovlast imao i brat nad braćom i sestrama, sestra nad sestrama i braćom, stric, ujak i tetka, to jest, brat i sestra s očeve i majčine strane, te djed i baka nad svojom unučadi, kako ženskom tako i muškom.³⁷

Još jedan institut vezan za položaj i zaštitu djeteta, tutorstvo, obrađen je u osmoj glavi Statuta, i to u zakonu koji glasi - „*O siročadi i njihovim dobrima te njihovim skrbnicima*“. U slučaju smrti jednog ili obaju roditelja, dijete nikad nije bilo prepušteno brizi i dobronamjernosti rođaka, već je, prema zakonskom propisu, dobivalo službene skrbnike tzv. tutore. Tutorske dužnosti obnašali su većinom muškarci, dok je kod žena to moglo pripasti eventualno majci ili baki.³⁸ Iz navedenog vidno proizlazi distinkcija položaja muškarca i žene u brizi oko djece, kako vlastite tako i u slučaju obnašanja tutorske dužnosti nad njima. Po navedenoj odredbi Statuta tutorska uloga pripadala je u pravilu muškarcima, a ženama je tutorska dužnost bila dodijeljena samo ako su bile majka ili baka djeteta.

Majka samostalno nije mogla donositi nikakve odluke o djetetovoj imovini bez suglasnosti ostalih tutora, a ako bi se ponovno udala, gubila je pravo tutorstva nad djecom iz prošloga braka. Pojam tutora nije se odnosio na osobu koja je u cijelosti imala vlast nad djecom i njihovim odgojem, već se, kako sam naslov³⁹ zakona govori, odnosila na maloljetne šticećenike i raspolaganje njihovom imovinom. Prema Statutu, nije im bilo dopušteno upravljanje i poslovanje tom imovinom bez prethodne dozvole Malog vijeća, pa su samo tako mogli prodati nekretninu, izdvojiti miraz ili slično. Tutorske vlasti su se mladići mogli osloboditi s navršениh 14 godina života, te sa skrbnicima sudjelovati u upravljanju dobrima, sve dok ta dobra ne dođu njihove ruke. Kod žena je pak slučaj bio drukčiji utoliko što su njihovom imovinom tutori upravljali do dana njihove udaje. U slučaju smrti jednog ili više šticećenika u zakonskoj dobi bez oporuke (muški do navršene 14., djevojke do navršene 12. godine), skrbnici tj. tutori su se morali pobrinuti da njihova imovina pripadne onima kojima po pravu nasljeđivanja treba pripasti. Tutori nisu smjeli zloupotrebljavati vlast and imovinom, pa su pod prisegom morali položiti račun šticećenicima i Malom vijeću, a ako bi netko odbio obnašati dužnost tutora, kaznio bi se novčanim iznosom od 25 perpera, koji je morao biti uplaćen Općini dubrovačkoj.⁴⁰

Sve izneseno ukazuje ustvari na usmjerenost Statuta na imovinske odnose djece, te imovinski okvir odnosa roditelja i djece, dok je sve nenavedeno, a štoje najvećim dijelom određivalo prava djeteta, određeno uvriježenim običajima koji su nadopunjavali sve glave Statuta, pa i ovu obiteljskog prava. Kao zanimljiv segment djece u Dubrovačkoj Republici

³⁴ Rota (ruota) ili obrtaljka - otvor na zidu nahodišta u obliku polukružnog kamena koji se okretao i na koji se stavljalo dijete o kojemu majka nije htjela ili mogla skrbiti.

³⁵ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, Maruša ili suđenje ljubavi: bračno-ljubavna priča iz srednjovjekovnog Dubrovnika, Zagreb, 2008., str. 183-184.

³⁶ Statut, Knjiga IV, Glava LXXII.

³⁷ *Ibid.*, Knjiga IV, Glava XXIII.

³⁸ Statut, Knjiga VIII, Glava XLII.

³⁹ „O siročadi i njihovim dobrima te njihovim skrbnicima“.

⁴⁰ *Ibid.*

svakako se javlja pojam nezaštićenog djeteta izvan obitelji, pa ćemo u nastavku obraditi već spomenute institute čedomorstva, napuštanja i posvojenja djeteta. Dubrovnik ih je u srednjem vijeku promatrao i regulirao kroz prizmu ondašnjeg vremena, u nekim dijelovima isključivo tako, a u nekim i naprednije od srednjovjekovnih okolnosti. Danas su pak čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece regulirani kroz prizmu suvremene i moderne države, države usmjerene na pomnu i detaljnu zaštitu ljudskih prava, posebice prava djeteta.

4. Čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece – usporedni osvrt

Kako se ne bismo bavili pravima i položajem djece u najširem smislu, te kako bismo usmjerili temu i cilj rada na nešto uže područje, nastojat ćemo obraditi tri navedena pojma, dakle čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece u vrijeme srednjovjekovnog Dubrovnika s komparativnim osvrtom u odnosu na iste pojmove u današnje vrijeme. Zanimljivost navedenih instituta danas i u razdoblju Dubrovačke Republike, proizlazi upravo iz marginalnosti položaja djeteta koju neosporno konzumiraju i čedomorstvo i napuštanje djeteta, dok je kod posvojenja interes djeteta krucijalan u odredbama koje ga kao institut uređuju.

4.1. Čedomorstvo - kako ga je regulirala Dubrovačka Republika, a kako to danas čini Republika Hrvatska

Ubojstvo tek rođenog djeteta od strane vlastite majke oduvijek je izazivalo zgražanje i snažnu osudu javnosti. Odnos majke i djeteta, po samoj svojoj prirodi, trebao bi predstavljati iskonsku i nevinu ljubav, jaku povezanost i neodvojivost. Specifičnost čedomorstva proizlazi upravo iz toga da se, kao kazneno djelo, čedomorstvo zbiva tijekom, ili neposredno nakon poroda, dakle, u trenutku potpune slabosti i nemoćnosti tek rođenog djeteta. Postavlja se pitanje što jednu majku, koja devet mjeseci nosi čedo u utrobi i donese ga živoga na svijet, navodi na tako okrutan i mnogima neshvatljiv čin. Mišljenja i stavovi tokom povijesti postupno su se mijenjali i evoluirali, pa je tako od stava da takvu majku treba kazniti smrtnom kaznom, kamenovati ili prognati iz obitelji ili grada, pravno stajalište došlo do pozicije u kojoj majku čedomorku promatra kao osobu koja zbog određenih psihičkih smetnji i općenito psihičkog stanja za vrijeme počinjenja takvog djela dolazi u poriv počinjenja čedomorstva, te ju „razumije“, i uzima u obzir socijalne, društvene i psihičke okolnosti svakog konkretnog slučaja. Sukladno navedenom, kao najvišu kaznu, trenutno propisanu Kaznenim zakonom u Republici Hrvatskoj, pravni sustav za čedomorstvo određuje kaznu zatvora do pet godina. Točnije, članak 112. stavak 2 KZ-a⁴¹ kaže sljedeće: „Majka koja usmrti svoje dijete pod utjecajem jakog duševnog opterećenja zbog trudnoće ili poroda, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina zatvora.“

S obzirom da se naša komparacija odnosi na razdoblje Dubrovačke Republike, u sljedećem poglavlju pokušat ćemo dati sustavni pregled kako je to izgledalo u srednjovjekovnom Dubrovniku, te kratki osvrt na reguliranje istoga danas. Sam Statut ne sadrži, pored odredbi o ubojstvu, posebne odredbe o čedomorstvu. Želimo napomenuti da u komparaciji treba uzeti u obzir razliku i društvenog i pravnog uređenja nekada i sad, te isto tako pravni sustav danas, koji je temeljen na pisanoj pravnoj normi, te (ne)pisane pravne norme ondašnjeg pravnog uređenja, u kojem su pisani izvori velikim dijelom nadopunjavani običajima i sudskom praksom.

⁴¹ Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12.

4.1.1. Čedomorstvo u Dubrovačkoj Republici

Za čedomorstvo u Dubrovačkoj Republici se može reći da mu društveno-pravni sustav i nije posvetio veliku pozornost, no ne i da, kao kazneno djelo, nije bilo suzbijano i kažnjavano. Uz pisane kaznene propise, koji su uređivali polje kaznenog prava, pa i čedomorstvo, važnu ulogu igrali su i pravna doktrina i sudska praksa, pa sukladno tome želimo naglasiti da Dubrovački statut ne sadrži niti jednu odredbu u kojoj uređuje usmrćenje tek rođenog djeteta od strane majke. Dubrovački sudski spisi međutim ukazuju ne samo da se tom zločinu sudilo, već i koji su elementi činili dotično kazneno djelo.⁴² Kao odvojeno kazneno djelo, čedomorstvo se počelo smatrati tek u srednjem vijeku, kada ga je kanonsko pravo izdvojilo iz skupine ubojstava među krvnim srođnicima, te predvidjelo za njega drukčiju sankciju u obliku posebnog oblika pokore. Kasnije se čedomorstvo isprofiliralo s obzirom na procesne razloge, točnije problem dokazivanja, jer u takvom kaznenom djelu, u pravilu, nije bilo svjedoka. Poteškoće u dokaznom postupku, osim manjka svjedoka, su se odnosile i na tešku mogućnost utvrđivanja je li dijete rođeno mrtvo, je li umrlo pri porodu ili je pak umoreno. Dubrovački pravni sustav svoj dokazni postupak usmjerio je na pitanja koja je u pojedinom slučaju smatrao bitnima- je li trudnoća prikrivana, je li novorođenče živo rođeno, sposobno za samostalan život, kako se odvijao porod, kako je dijete ubijeno, kako se postupilo s lešom, koji su bili majčini motivi, zašto dijete nije predano u nahodište itd. Paralelno, neki europski pravni sustavi temeljili su svoj postupak na zakonskim presumpcijama, pa se tako primjerice prema Kaznenom zakoniku za njemačke zemlje Karla V (*Constitutio Criminalis Carolina*, iz 1532. godine) na čedomorstvo usmjeravala svaka smrt novorođenčeta, pod uvjetom da je dijete bilo izvanbračno, a trudnoća i porod bili prikrivani. Dakle, odnosilo se to i na onu novorođenčad koja je već rođena mrtva, a majka bi se potajice pokušala riješiti leša.⁴³

Priča o čedomorstvu započinjala je u većini slučajeva s majkom koja zbog najčešće izvanbračne trudnoće nije imala potrebnu potporu svoje obitelji, a ni priliku za dobru udaju. Djeca rođena u takvim prilikama nalazila bi se na razmeđu stava roditelja koji nisu mogli odgovorno stati iza nastale situacije i prihvatiti to dijete kao svoju brigu, već ga podpritskom društvenih stajališta ili lišiti života ili napustiti. Što se tiče porijekla djevojaka, postojala je određena razlika između seoskih i gradskih, utoliko što je sudbina majke u dubrovačkoj okolici bila teža. Ona bi najčešće bivala izopćena iz obiteljske zajednice te je sam postupak prikrivanja trudnoće ili čedomorstva bio teži zbog manje sredine. Upravo zbog toga, seoske su se djevojke više čuvale i pazile od trudnoće, pa je većina otkrivenih čedomorstava počinjena u samom Gradu, ali treba uzeti u obzir da je dio djevojaka nastanjenih na selu prikrivao svoj čin čedomorstva odnoseći tijelo djeteta na područje Grada.⁴⁴

Čedomorstvo se u to vrijeme smatralo, a i danas se, kako ćemo vidjeti u daljnjem tekstu, smatra zakašnjelim pobačajem. Koliko je tadašnjim djevojkama bila poznata mogućnost pobačaja, teško je iz arhivskih spisa zaključiti, ali je svakako bilo uvriježeno među narodom da se pobačaj može izvesti snažnim podvezivanjem trbuha trudnice, skakanjem s visine, uzimanjem arsenika i žive, kao i uzimanjem određenih trava. U nemogućnosti ili neznanju pobačaja, djevojke su problem neželjene trudnoće rješavale upravo ubojstvom nevinog djeteta, te time spašavale svoj položaj u obitelji, ali i društvu. U određenim slučajevima bračna veza, kao nužna posljedica trudnoće, bila je nemoguća i nepremostiva, u nekima se pak radilo o odnosima pod prisilom društveno jačeg gospodara prema primjerice sluškinji,

⁴² N. LONZA, „Dvije izgubljene duše“: čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808), u: Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 39 (2001), str. 262.

⁴³ *Ibid.*, str. 263.

⁴⁴ N. VEKARIĆ, Ubojstva među srođnicima u Dubrovačkoj Republici (1667-1808), u: Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 37 (1999), str. 114-115.

dok je u nekim slučajevima djevojka krivo iščitavala namjere mladića o eventualnoj ženidbi. Iako je, s obzirom na tada važeće stavove društva, muško dijete kao nastavljačloze, bilo više cijenjeno od ženske djece, koja bi udajom napuštala obitelj, spol djeteta nije bio presudajući faktor kod čedomorstava, pa se ne može reći da je ubijeno više muške ili ženske novorođenčadi. Priroda problema nije razlikovala spol djeteta, jer su to najčešće bile neudane majke, udovice i žene koje su začele pri preljubu, a izvanbračno dijete, neovisno kojeg spola bilo, bilo je neoboriv dokaz njihovoga grješnoga čina. Iz sudskih spisa, vidljivo je da su otkrivene čedomorke skoro uvijek navodile kao motiv svoga čina sram i strah, te osudu obitelji i društva. Ženi s izvanbračnim djetetom bio je poljuljan položaj u društvu, ostanak u službi, ali i „cijena na bračnom tržištu“. Strah je pak proizlazio iz patrijarhalnosti tadašnje obitelji te težine mrlje koju bi svojoj obitelji priuštila, ponajviše domaćinu kuće koji je, uz ostalo, kao autoritet morao obuzdavati i držati pod kontrolom i seksualno ponašanje svojih članova. Posljedice su bile batinjanje žene, protjerivanje iz kuće, a zabilježeni su čak i slučajevi ubojstva. Najveći broj čedomorki odnosio se na sluškinje koje su spletom okolnosti, dobrovoljno ili ne, začele dijete sa svojim gospodarom. Uđane žene manje su dolazile u obzir jer ih je štitila institucija braka, na način da su trudnoću uvijek mogle pripisati mužu, a i štitila ih je presumpcija bračnoga očinstva.⁴⁵

Sam kazneni postupak u Dubrovačkoj Republici može se promatrati dvojako, s jedne strane pred državnim vlastima, a s druge pred licem sela, tj. okoline, koje je neovisno o državnom sudu temeljilo svoje stavove na glasinama, pričama i sumnjama. Čedomorka je prolazila agoniju oba postupka. Postupak pred državnim sudom pokretao se *ex officio*, s obzirom da se radilo o teškom djelu u kojem se nije smjelo propustiti ni progon ni kažnjavanje. Prijava je do suda stizala raznim kanalima, pa u spisima često stoji formula da je „sucima pristigla obavijest“. Postupak je u svemu bio sličan postupcima za druge teške zločine, no razlika je postojala s obzirom na dokazni postupak. Zbog same prirode djela čedomorstva neke su vrste dokaza bile beznačajne, a neke su pak bile nezaobilazne. Uzrok tome bila je tajnost počinjenja djela kod kojeg najčešće nije bilo očevidaca, pa su najkorisnije bile posredno relevantne činjenice- indicije. Iskaz optuženice zbog navedenog je bio ključno dokazno sredstvo, pa ju je sud znao ispitati i u ranijim stadijima postupka, koristeći se ponekad metodama torture radi ishođenja priznanja. Da bi se sud koristio torturom, morale su biti ispunjene neke pretpostavke, a najprije su trebali postojati određeni dokazi na strani optužbe. Ukoliko žena podvrgnuta torturi ne bi priznala počinjeno djelo, te ustrajala na mukama, postupak je protiv takve optuženice bio u pravilu obustavljen. Krucijalne činjenice za kazneni postupak i osudu bile su one vezane za trudnoću, porođaj i uzrok smrti, pa se sud često koristio stručnom pomoći liječnika i primalja. Specifičnost čedomorstva je da se ono može počiniti samo nad živućim djetetom, pa je često glavni argument obrane čedomorki bio da je dijete već rođeno mrtvo, ili da se radilo o preuranjenom porođaju te nerazvijenom plodu. Koristeći se medicinskom pomoći, pri pregledu žene i eventualnoj obdukciji leša, trebalo se odgovoriti na tri osnovna pitanja: je li dijete bilo živo rođeno, je li bilo sposobno preživjeti i je li umrlo zbog prirodnih razloga ili nasilja. Pregled majki vršile su najčešće primalje koje su trebale utvrditi je li neka žena bila trudna i rodila, a njihov se „nalaz“ temeljio prvenstveno na pregledu dojki, tj. prema nalazu mlijeka u njima, kao sigurnom znaku trudnoće.⁴⁶

U dubrovačkom pravnom sustavu redovita kazna za čedomorstvo je bila vješanje, baš kao i za svako drugo „obično“ ubojstvo. Većina osumnjičenih žena dala se u bijeg znajući kakva ih sankcija čeka, a neke su čak pokušavale zasnovati potpuno novi život izvan Dubrovnika. Kod odbjeglih čedomorki, donošena je oglušna presuda, koja je u pravilu trebala biti izvršena, no vlasti su u slučaju predaje osuđenice, bile spremne ublažiti izrečenu ka-

⁴⁵ N. LONZA, „Dvije izgubljene duše“: čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808), str. 274-277.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 297.

znu. Ukoliko u dokaznom postupku ne bi bilo sakupljeno dovoljno dokaza, sud ne bi obustavljao postupak već bi izricao osuđujuću presudu i to na zatvor onolikog trajanja koliko je optuženica već provela u tamnici za vrijeme trajanja postupka. Tako imamo slučaj Marije Žuhović, čija je presuda glasila na jednogodišnji zatvor jer djelo koje joj je stavljeno na teret nije dokazano: utvrđeno je da je zatajila porod i sakrila leš, no trudnoća nije bila izvanbračna ni prikrivana, a na dječjem tijelu nije bilo tragova nasilja, pa se učinilo uvjerljivim da je dijete već rođeno mrtvo. Bitno je naglasiti da u razdoblju od 1667. do 1808. godine niti jedna okrivljenica nije obješena, iako je propisana kazna bila vješanje. Time se ukazuje na određenu distinkciju čedomorstva od drugih slučajeva ubojstava odraslih bića. Dokazni standardi zahtijevani za donošenje osuđujuće presude najčešće nisu bili zadovoljeni, pa su čedomorke ili u potpunosti izmicale ruci pravde ili dobijale blaže kazne.⁴⁷

Možemo zaključiti da je dubrovački pravni sustav uzimao u obzir čedomorstvo kao kazneno djelo ubojstva *sui generis*, uzeo je u obzir osjetljivost objekta čina ubojstva, no ne dovoljno da se procesuiraju svi slučajevi istoga, a opet s razlogom, ako gledamo dostupnost metoda dokazivanja i prednosti modernosti metodologije dokazivanja današnjeg doba.

4.1.2. Regulacija čedomorstva u Republici Hrvatskoj

Jednaku, pa možda i snažniju, društvenu osudu i čuđenje izaziva čedomorstvo danas, kao što je izazivalo u razdoblju srednjovjekovnog Dubrovnika. Dijete je danas pojam koji je u svim sferama prava posebno i pomno zaštićen. Dobnom gradacijom djeteta, kao sveobuhvatnog pojma zaštite od strane pravnog sustava, novorođenče je svakako najslabiji njegov oblik, te izaziva posebnu empatiju javnosti i zakonodavca. Postavlja se pitanje o kakvoj se ženi radi, ženi pod utjecajem određenog psihičkog ili društvenog pritiska, ili samo hladnom i apatičnom biću koje je sposobno počiniti takvo kazneno djelo te ga je nužno najstrože kazniti. Želimo naglasiti precizniju društvenu osvještenost i regulaciju vezanu za čedomorstvo, kako za počinjenje djela, tako i za ženu kao počinitelja djela. Dubrovačka Republika problemu je pristupala na nešto drugačiji način, svakako „primjerenijem“ svijesti srednjeg vijeka, pa je vješanje kao glavna sankcija bio logičan odgovor tadašnjeg pravnog sustava na ovo kazneno djelo. Okrutnost je bila usmjerena na ženu kao hladnokrvnog ubojicu koja je bezosjećajno usmrtila svoje tek rođeno dijete. Pravni sustavi danas uzimaju ženu čedomorku kao osobu koja je takvo što sposobna napraviti pod utjecajem psihičkog, duševnog pa i društvenog pritiska za vrijeme ili nakon trudnoće, pa je to i razlog zašto se čedomorstvo danas ubraja u privilegirana kaznena djela (ubojstva).

Ako uzmemo pravno postojanje i državnost Republike Hrvatske od 1990. godine do danas, dolazilo je ipak do nekih promjena u zakonskoj regulaciji. Zakonska odredba iz 1993. godine Krivičnog zakona glasi: „*Majka koja liši života svoje dijete za vrijeme porođaja ili neposredno poslije porođaja, dok traje poremećaj što ga je kod nje izazvao porođaj, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.*“⁴⁸ Dio odredbe na koji posebno obraćamo pozornost jest ovaj o poremećaju, dakle, privilegirani status djela utemeljen je na psihičkim smetnjama koje su nastupile tijekom ili neposredno nakon porođaja te pod čijim je utjecajem majka počinila djelo. Već 1997. godine donošenjem Kaznenog zakona odredba o čedomorstvu glasila je ovako: „*Majka koja usmrti svoje dijete za vrijeme ili izravno nakon poroda, kaznit će se kaznom zatvora od jedne do osam godina.*“⁴⁹ Dakle, izbačen je dio s psihičkim poremećajem, te je represivna mjera pooštrena na raspon od jedne do osam godina. Razlog izbacivanja tog dijela proizlazi iz težine dokazivanja poremećaja izazvanog

⁴⁷ *Ibid.*, str. 298-300.

⁴⁸ Krivični zakon Republike Hrvatske, NN 32/93, čl. 36, st. 1.

⁴⁹ Kazneni zakon, NN 110/97, čl. 93, st. 1.

trudnoćom i porodom, te u pretpostavljanju tog poremećaja (kao neoborive pretpostavke), ukoliko je djelo počinjeno u određenom vremenskom razdoblju nakon poroda. U kaznenopravnoj literaturi Republike Hrvatske to vremensko razdoblje se različito navodilo, prema jednom shvaćanju od jednog do par dana nakon poroda, a drugom do prvog dojenja djeteta, to jest, u pravilu je iznosilo 24 sata nakon poroda. Iako je namjeran delikt, odluka o počinjenju čedomorstva ne mora biti donesena tijekom ili nakon poroda, već privilegiranost djela obuhvaća i čin majke koja je odluku donijela još tijekom trudnoće.⁵⁰ Današnje pravno uređenje Republike Hrvatske to regulira sljedećom zakonskom odredbom Kaznenog zakona: „Majka koja usmrti svoje dijete pod utjecajem jakog duševnog opterećenja zbog trudnoće ili poroda, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina zatvora.“⁵¹ Iz odredbe vidimo da je prijašnji psihički poremećaj, koji je u Kaznenom zakonu 1997. godine izbačen, sada vraćen u nešto drukčijem obliku duševnog opterećenja zbog trudnoće ili poroda, različitim od onog prijašnjeg, i to po prirodi poremećaja, točnije pritiska ili opterećenja, te je represivna mjera ponovno smanjena na minimalnih šest mjeseci i maksimalnih pet godina, uz brojne rasprave pravne struke o primjerenoj gornjoj granici, osam ili pak pet godina. Vezano za prirodu poremećaja ili danas propisanog duševnog opterećenja, psihijatrijske spoznaje ne potvrđuju da porođaj sam po sebi uključuje poremećaj koji smanjuje ubrojivost, ali postoji poseban majčin doživljaj ploda kao dijela svog tijela kojim ona može raspolagati; majka, stoga, doživljava čedomorstvo slično kao i prekid trudnoće pa i kazna za čedomorstvo treba biti bliža kazni za prekid trudnoće nego za ubojstvo, a duševno opterećenje eventualno dokazano u svakom pojedinom slučaju. Uzet će se u obzir psihičko stanje majke, bračno i materijalno stanje, socijalne prilike, riješeno ili neriješeno stambeno pitanje i slično.⁵²

Čedomorstvo je u Republici Hrvatskoj obilježeno rasponom kazne od minimalnih šest mjeseci do maksimalnih pet godina, iz čega iščitavamo i privilegiranost djela, s obzirom da je Kaznenim zakonom⁵³ u članku 110. propisana minimalna kazna za ubojstvo od pet godina. Zaključujemo ovu komparaciju s napomenom o potpuno različitom pogledu, načinu reguliranja i sankcioniranja kaznenog djela čedomorstva Republike Hrvatske i Dubrovačke Republike, ali opet jednom zaista bitnom sponom- teškoće provođenja dokaznog postupka, kako nekad u cjelini, tako danas u pogledu dokazivanja psihičkog poremećaja, tj. duševnog opterećenja žene pod čijim utjecajem i čini dotično kazneno djelo, a koje ga kao takvo svrstava u privilegiranu skupinu ubojstava.

4.2. Napuštanje i posvajanje djece

4.2.1. Nahodišta u Dubrovačkoj Republici

U nastavku rada želimo obraditi fenomen napuštanja djece od strane roditelja za vrijeme Dubrovačke Republike te načina udomljavanja i posvajanja, kako u to vrijeme tako i instituta posvojenja i udomiteljstva danas u Republici Hrvatskoj. Jedan od načina korigiranja veličine i oblika obitelji te isto tako ispiranja srama s obraza obitelji, a vezano za neželjenu djecu, bio je napuštanje djece, ostavljanje u tadašnjim nahodištima. Još od antičkih vremena pa i u srednjem i ranom novom vijeku napuštanjem djeteta pokušala su se riješiti neka pitanja i problemi vezani za nasljeđivanje, rođenje djeteta nepoželjnog spola, razne bolesti i deformitete, društvenu osudu zbog rođenja izvanbračne djece kao i one rođene iz preljuba, incesta ili silovanja. Zbog svih navedenih razloga broj napuštene djece bio je kroz povijest izrazito velik. Na dubrovačkom je području napuštanje djece također bilo učestala

⁵⁰ P. NOVESELEC, Posebni dio kaznenog prava, Zagreb, 2007., str. 26-27.

⁵¹ Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, čl. 112, st. 2.

⁵² P. NOVOSELEC, Sudska praksa, u: Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol.18, 1 (2011), str. 279-285.

⁵³ Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, čl. 110.

pojava, žene bi djecu ostavljale najčešće u blizini crkava, kućom župnika ili na vratima groblja kako bi ih prolaznici mogli pravovremeno ugledati i spasiti. Kako bi se izbjeglo ubijanje tek rođene djece, neuspjeli pokušaji uzdržavanja zbog loših socijalnih prilika, skrb o takvoj djeci preuzimala je društvena zajednica. Utočišta napuštene, neželjene, nezakonite ili izvanbračne djece bila su nahodišta osnovana od strane Republike.⁵⁴ Zakonom o nahodištu iz 1432. nije bila predviđena nikakva kazna za napuštanje djece, što znači da je taj čin bio društveno prihvatljiv i opravdan. Sankcionirao se pobačaj i čedomorstvo, dok je napuštanje djeteta bio legitiman način traženja izlaza iz egzistencijalne krize.⁵⁵

Raspušteno i nekontrolirano seksualno ponašanje Dubrovčana te nezakonita i vanbračna djeca bila su u srednjem vijeku raširena pojava, što nam govori i činjenica da i Statut grada Dubrovnika iz 1272. spominje nezakonitu i vanbračnu djecu te brigu o njima, a o čemu smo govorili u prethodnim odlomcima.⁵⁶

Nahodišta su bila standardni dijelovi urbane mreže, posebice mediteranskih gradova. Izrastala su iz prvotnih ubožnica u samostalne institucije kojima su upravljali laički odbori u suradnji s crkvenim institucijama pa tako nahodišta uobičajeno nalazimo u svim talijanskim gradovima, a raširena su i u Francuskoj, Španjolskoj i Portugalu.⁵⁷ Začetak dubrovačke socijalne skrbi te brige o napuštenoj djeci svakako je azil osnovan u okviru samostana Sv. Klare utemeljen još davne 1290. godine. Samostan je služio za odgoj dubrovačke ženske aristokracije, ali je bila naglašena i briga za napuštene žene, siromašne i starice, pa je djelovao i kao sklonište za nahočad. Kad je riječ o brizi za siromašne i nemoćne, i sam Statut spominje u trećoj knjizi rizničara i blagajnika Velike Gospe čija je prvotna služba bila skupljanje novca za siromahe. S vremenom su ovi rizničari postajali upravitelji svih državnih prihoda, možemo reći ministri državnih financija, pa su preuzeli i službu čuvara, izvršitelja i upravitelja dubrovačkih zadužbina, poznatijih pod nazivom „Blago djelo“⁵⁸ ili *Opera pia*, a zadatak im je bio *ex officio* pomagati siromašnima prilozima koji su u tu svrhu bili prikupljeni. 1347. godine osnovan je i općinski hospital koji se zvao „*Domus Christi*“. No, u povijesnim spisima se kao najstarije nahodište na istočnoj obali Jadrana navodi dubrovački „Hospital milosrđa“ koji je osnovala komuna 1432. godine i koji je, za razliku od ostalih hospitala na jadranskoj obali pod Venecijom i upravom bratovština i bogatih pojedinaca, bio u potpunoj vlasti i kontroli države.⁵⁹ Sa sve većim brojem napuštene i nezakonite djece dubrovačka je vlada odlučila osnovati nahodište pod imenom „*Ospedale della Misericordia*“ (Hospital milosrđa) čije je djelovanje propisano posebnim pravilnikom „*Ordo et providimentum hospitalis pro creaturis que abjiciantur inhumaniter*“.⁶⁰ Nahodište je osnovano zakonskom odredbom *Ordo hospitalis misericordiae*, na točan datum 9. veljače 1432. godine, na sjednici Velikog vijeća. Sjednici je pri donošenju odluke o osnivanju „Hospitala milosrđa“ prisustvovalo 125 punoljetnih vlastelina koji suglasanjem redom prihvaćali dijelove ovog važnog propisa te time pokazali iznimnu osjetljivost za napuštenu i nezbrinutu djecu.⁶¹

⁵⁴ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji, u: Istarski povijesni biennale, 4 (2011), str. 15-17.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 17.

⁵⁶ Vidi odlomak 3.2.1., str. 10.

⁵⁷ R. KRALJ-BRASSARD, Nikola (1673-1674) „komunsko dijete“, u: Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 39 (2001), str. 109.

⁵⁸ Zaklada (zadužbina) djeluje i do današnjih dana. Aktivna je pod nazivom „Blaga djela“, Dubrovnik, kao pravni sljednik zavoda „Blago djelo“ - Opera Pia te je upisana 1997. godine u Zakladni upisnik.

⁵⁹ R. KRALJ-BRASSARD, Između skrbi i nasilja: životni ciklusi napuštene djece u Dubrovniku (XVII.-XIX. stoljeće), u: Istarski povijesni biennale, 4(2011), str. 205.

⁶⁰ Uz nahodište, humanitarne ustanove koje su djelovale na području Dubrovnika bile su i Zavod za žensku djecu osnovan 1785. godine te Zaklonište za mušku djecu osnovano 1894. godine.

⁶¹ I. MUSTAČ, Briga za djecu u starom Dubrovniku: Dubrovačko nahodište, u: Dubrovački horizonti, 18/25 (1978), str. 54.

Sastavljači teksta odluke kao da su se trudili pokazati svu tminu dubrovačke svakodnevice napuštene djece pa odbačenu djecu nazivaju „malim ljudskim stvorenjima odbačenim poput nerazumnih životinja“. Kao glavni uzrok takvom ponašanju navodi se veliko siromaštvo, ali i širok pojam drugih obzira i uzroka. Značenje koje se pridavalo napuštenoj djeci vidljivo je i iz prakse Republike prema kojoj se na svakoj prvoj sjednici Senata u mjesecu trebalo donijeti odluku o pokrivanju mjesečnih troškova hospitala.⁶² Ovaj državni „Hospital milosrđa“ uz onaj u sklopu Samostana sv. Klare smatra se jednim od najstarijih nahodišta u Europi, a vršio je važnu karitativnu ulogu u socijalnom životu Dubrovnika i okolice. Dubrovačka vlast dala je za potrebe nahodišta porušenu kuću koja je nekada pripadala Jakobu Kotruljeviću, a nalazila se preko puta franjevačkog samostana, ulazom smještena u današnju Zlatarićevo ulicu. Novcem milostinje kuća se renovirala te na tri kata postala utočište odbačenim roditeljima i djeci. Zid nahodišta nosio je natpis koji je i danas vidljiv u Zlatarićevoj: „*Cochalvit cor meu itra me et ditatione mea exoardescet igni*“ ili u prijevodu: „U meni je srce gorjelo na samu pomisao buknuo bi oganj“. 1667. godine zgrada nahodišta, matične knjige i dokumenti uništeni su u razornom potresu koji je pogodio Dubrovnik, pa je nahodište preseljeno na Pile. Nahodištem su upravljala trojica vlastelina, prokuratora, koji su prvotno birani na jednu, a kasnije na tri godine.⁶³

4.2.2. Život u nahodištima

Dolazak na svijet neželjene, a zatim i napuštane djece započinjao je najčešće zavodničkim nastojanjima gospodara ili muške posluge kojima su bile izložene mlade sluškinje, seljanke i pučanke, a posebno one bez izravne obiteljske zaštite. Ukoliko bi nakon takvog čina nastupila trudnoća, dijete je lako moglo završiti u obrtaljci hospitala. Ostavljena djeca bila su lišena emocionalne i materijalne podrške i zaštite, ali isto tako bila su izložena sramu, siromaštvu i suženom izboru bračnih partnera.⁶⁴

Životni ciklus napuštenog djeteta tekao je u nekoliko etapa: ulazak u sustav skrbi, boravak kod dojilja, povratak u nahodište te trajno udomljavanje i integracija u društvo. Nazivi za šticeenike nahodišta koji su se najčešće koristili bili su: *mulan, figliolo, creatura, bastardo, spurian, orfanella, nahod* itd. Sam ulazak u sustav socijalne skrbi započinjao je stavljanjem djeteta na obrtaljku ili rotu koja je s vremenom postala i simbol nahodišta. Bio je to prividni prozor ugrađen u vanjski zid na koji bi se najčešće u gluho doba noći dijete stavilo i zazvonilo ili jednostavno okrenulo polukružni kamen. Obrtaljka je ujedno osiguravala anonimnost donositelja djeteta, pa su djeca primana i na druge načine, primjerice ostavljana su kod župnika ili barem u blizini crkve. Neku bi djecu čak donosile tzv. „skupljačice“ djece, nerijetko i uz popratno pismo župnika vezano za sakrament krštenja, a za uslugu donošenja te žene bile su i plaćene. U nahodište su donošena djeca s područja cijele Dubrovačke Republike, skoro uvijek uz pismo o obavljenom ili neobavljenom sakramentu krštenja, koje bi, ako nije prethodno, bilo obavljano u nahodištu, pri čemu bi ulogu kumova obnašali zaposlenici nahodišta. Tim zaposlenih činili su nadstojnica, pomoćnice, obično dvije dojilje, ali pri stalnoj plaći bili su i svećenik, kapelan nahodišta, čija je zadaća bila krštenje i pogreb nahočadi, te brijač-ranarnik. Svoju materijalnu sigurnost Hospital je osigurao suradnjom s brojnim poslovnim partnerima koji su opskrbljivali nahodište stvarima potrebnim za uzdržavanje djece i plaćanje nagrada honorarnim zaposlenicima koji su novac dobivali po obavljenoj usluzi. Hospital je imao razgranatu mrežu vanjskih dojilja-hraniteljica koje su živile po okolnim selima te se u svojim domovima privremeno skrbile o šticeenicima. Boravak šticeenika

⁶² R. KRALJ-BRASSARD, Nikola (1673-1674) „komunsko dijete“, str. 110.

⁶³ V. ČUČIĆ, Dubrovačke matične knjige- dragocjen izvor za povijesna istraživanja, u: Arhivski vjesnik, 48 (2006), str. 50-51.

⁶⁴ R. KRALJ-BRASSARD, Nikola (1673-1674) „komunsko dijete“, str. 111.

u zgradi nahodišta trebao je biti privremen, s već uvriježenim trogodišnjim odlaskom kod vanjskih dojilja i opet povratka nazad u nahodište, i to do šeste godine života, dokad im je boravak u nahodištu bio predviđen. U šestogodišnjem razdoblju čekalo se hoće li ih i tko uzeti i posvojiti. Nakon šeste godine, dokad bi o njima skrabila država, djeca su predavana na skrb čestitim roditeljima, većinom onima bez djece.⁶⁵

Život u nahodištu bio je sve samo ne bajka za djecu kojoj je to, spletom okolnosti, bilo jedino utočište. Najbolji svjedok tome jest visoka stopa smrtnosti nahočadi. Iako je postojanje nahodišta smanjilo broj čedomorstava, nije u potpunosti došlo do zaštite dječjeg života, dapače, stopa smrtnosti je bili iznimno visoka (i do 90%), pa prema podacima iz 17., 18. i 19. stoljeća više od polovice djece u nahodištu umiralo je prije nego je doseglo dob od tri godine. Kao najčešći uzrok smrti navodi se groznica, ali i ozljede, utapanje, razne bolesti. Iako su upravitelji Doma za nahočad nadzirali dojilje i djecu kod njih na skrbi putem župnika i drugih glasnika, djeca su mahom umirala. Samo par dana nakon ulaska u nahodište djeca su išla na ruke vanjskim dojiljama, hraniteljicama.⁶⁶ Odnos između štice i dojilja mogao je velikim dijelom ovisiti o stanju u obiteljima dojilja, od prisnosti koja se mogla roditi kao zamjena za upravo umrlo vlastito dijete do gotovo čisto komercijalnog odnosa u kojem je štice smatran isključivo izvorom zarade, s obzirom da bi s djetetom dojilje dobivale i novčani iznos kao predujam za uslugu dojenja.⁶⁷ No, odnos dojilje prema djetetu je mogao rezultirati i općim zanemarivanjem, zlostavljanjem, nasilnim ponašanjem pa je zato upitno koliko su djeca ustvari nalazila sigurno utočište u nahodištu, koliko je smanjen broj umrle djece ako je sama činjenica postojanja nahodišta smanjila broj čedomorstava, ali istovremeno povećala broj djece umrle od bolesti, gladi ili općeg zanemarivanja unutar nahodišta. Vidna je jaka osuda pobačaja i čedomorstva, ali bitno je naglasiti i velik broj smrtnih slučajeva po nahodištima čemu se kroz povijesne i sudske dokumente nije pridavalo puno pažnje.⁶⁸

Nakon tri godine života koje je proveo kod vanjske dojilje dijete bi se vraćalo u nahodište ukoliko ga sama dojilja prethodno ne bi zadržala, tj. udomila u svom kućanstvu. No, upravo ova druga etapa boravka kod dojilja obilježena je visokom smrtnosti nahočadi na koju je moglo utjecati i loše zdravstveno stanje pri dolasku kod dojilje, ali i loša skrb od strane dojilje.

S obzirom da je organizacija rada nahodišta bila takva da nije bio predviđen istovremen boravak velikog broja djece koja tamo borave, broj djece je oscilirao od pet, sedam do dvadestak. Nakon boravka kod dojilje, dijete se vraćalo u nahodište te bi se po povratku bilježilo u posebnu knjižicu. Vraćena u nahodište, djeca su iščekivala udomitelja ili posvojitelja, koji je, kako za kojeg štice, dolazio po njih u nešto kraćem ili pak dužem roku.⁶⁹

4.2.3. Posvajanje i udomljivanje djece iz nahodišta

U razdoblju srednjega vijeka napuštena djeca nalazila su dva pravna puta ulaska u novu obitelj kao sigurno utočište- jedan, posvojenje, koje je podrazumijevalo nastanak zakonskog roditeljstva odnosno filijacije, te drugi, udomljivanje- koje je moglo imati različite oblike, a označavalo je privremeni boravak djeteta unutar neke obitelji.⁷⁰

⁶⁵ R. KRALJ-BRASSARD, Između skrbi i nasilja: životni ciklusi napuštene djece u Dubrovniku (XVII.-XIX. stoljeće), str. 207-208.

⁶⁶ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji, str. 27.

⁶⁷ Godišnja naknada za dojenje štice Hospitla milosrđa iznosila je 30 perpera.

⁶⁸ R. KRALJ-BRASSARD, Nikola (1673-1674) „komunsko dijete“, str. 118.

⁶⁹ R. KRALJ-BRASSARD, Između skrbi i nasilja: životni ciklusi napuštene djece u Dubrovniku (XVII.-XIX. stoljeće), str. 216.

⁷⁰ Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji, str. 23.

Dubrovački statut u svojim odredbama posvojenje spominje u obliku domazetstva, dakle, jedinog oblika adopcije reguliranog od strane Statuta. Domazetstvo se spominje u sedamdesetoj glavi četvrte knjige u kojoj je za posvojenje bila potrebna javna notarska isprava, bez koje čin nije vrijedio. Radilo se o posvojenju zeta kojim je on stjecao prava na imovini tasta i punice, dok bude čuvao vjernost ženinoj postelji, no, pri čemu je zakon štiti prvenstvo njegove žene kao biološke nasljednice. Do adopcije zeta dolazilo je nešto češće na seoskim područjima, u onim obiteljima u kojima je nedostajalo radne snage. Ovaj zakon ne koristi pojam *adoptio*, nego *affiliatio*, što bi u prijevodu bilo posinjenje.⁷¹

U Arhivu Dubrovačke Republike sačuvani su brojni ugovori o posvojenju, odnosno udomljenju djece iz Doma za nahočad, još od 15. stoljeća. Bitno je naglasiti da se radi o notarskim ispravama, dakle, ne samo ispravama koje je izdavao Dom za nahočad, što znači da su imale javnu vjeru i pravni učinak. Za razliku od dubrovačkog, neki europski domovi za nahočad djelovali su na principu izdavanja isprava o preuzimanju i zbrinjavanju djece bez notarske ovjere. Termini filijacije *filius adoptivus/filia* se u starijim dokumentima nešto rjeđe pojavljuju, a kasnije se redovito pojavljuju uz termin *filius proprius/filia propria*. Posvojenje u srednjovjekovnom Dubrovniku nije bilo identično istom institutu rimskoga prava, jer ugovori u svojim crtama navode da će posvojeno dijete imati sva prava zakonitog nasljednika. No, postojala je jasna razlika između takvih ugovora i onih u kojima ne postoji namjera filijacije. U ugovorima o posvojenju navodilo se najčešće da se dijete uzima kao njihovo vlastito, a u onima u kojima to nije bila namjera samo bi se navelo *tenere in domo sua*, te bi se nabrojale materijalne obveze udomitelja prema djetetu. Ugovori su gotovo uvijek bili sastavljeni od strane notara u prisustvu stranaka, posvojitelja i službenika Doma za nahočad. Zakon je ljude koji su posvajali djecu iz nahodišta nazivao „dobrim osobama koje bi htjele hraniti, odgajati i podučavati djecu“, što znači da je samo dobra volja bila nužna da bi dijete došlo u ruke posvojitelja. Sudeći prema ugovorima u ulozi posvojitelja su se mogli naći parovi, ali i pojedinačne osobe, muškarci i žene, udovice, a često su posvajali i oni koji su već imali djecu, pa i crkvene osobe. Dužnosti koje su proizlazile iz ugovora o posvojenju bile su podizanje i hranjenje, briga, podučavanje i odgajanje djece, pa se tako posvojitelj obvezivao da će dijete hraniti, brinuti se o njemu i odgajati ga kao vlastito, te da će ga, kad odraste, opskrbiti mirazom i nasljedstvom. Iako se zasnivalo ugovaranjem, posvojenje nije bilo nepozivo, biološki roditelji imali su pravo tražiti ga natrag, uz zakletvu da je njihovo te uz naknadu troškova uzdržavanja. Neki ugovori su pak dopuštali da se dijete vrati u nahodište ako je bilo bolesno ili ako bi to samo dijete zatražilo. Djeca su bila najčešće posvajana u dobi između tri i pet godina, neki i nešto prije ili kasnije, dok su neku djecu uzimali ne kao sinove ili kćeri, već kao sluge i to pretežito djevojčice u razdoblju od devet ili deset godina. U ovom slučaju, udomitelji, su se obvezivali da će tu djecu hraniti, odijevati te opremiti mirazom u zamjenu za službu.

Većina posvojenja događala se u nižim društvenim slojevima, pa su među posvojiteljima prednjačili seljaci, obrtnici i trgovci, a što proizlazi iz činjenice o postojanju veće potrebe za radnom snagom te najvećem broju posvojitelja s područja Pelješca, Župe Dubrovačke i Konavala. Specifičnost posvojenja u Dubrovačkoj Republici jest upravo neposvajanje od strane plemstva koje je pomno pratilo i čuvalo „čistoću“ porijekla, pa je propisom određena takozvana staleška granica dvostukog plemićkog podrijetla te se od nje nikad nije odstupalo. Držali su do obostranog plemićkog porijekla. Iako su svojim djelovanjem i aktivnošću pokazali empatiju prema napuštenoj djeci, sami se nisu upuštali u brigu o njima, eventualno su se mogli pojaviti u ulozi skrbnika, ali ne i posvojitelja, za razliku od recimo zadarskog plemstva unutar kojega je adopcija bila potpuno prihvaćena.⁷²

⁷¹ *Ibid.*, str. 25

⁷² Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, O napuštanju, udomljivanju i posvajanju djece u srednjovjekovnom Dubrovniku i Dalmaciji, str. 28-30.

Pojam djeteta nije čest kroz povijesnopravne izvore o Dubrovniku, no vidno je da je dijete, s obzirom na prilike srednjega vijeka, bilo zaštićeno još od prvog trenutka dolaska na svijet. Sankcioniran je pobačaj, čedomorstvo, a napuštanje djece, iako kazneno nesankcionirano, bilo je sanirano otvaranjem nahodišta te pružanjem utočišta do udomljenja ili posvojenja. Republika je bila pravno i financijski razvijena i moćna, te si nije mogla dopustiti nesređenost na području bilo koje, a najmanje grane obiteljskog prava, točnije djeteta unutar obiteljskog prava. Namjera je svakako bila zaštititi djecu, no pitanje je koliko je to sve rezultiralo uspjehom s obzirom na tako veliku stopu smrtnosti djece u nahodištu, posebno dok su se nalazila na trogodišnjoj brizi kod vanjskih dojilja, pa bila smrt uzrokovana općom slabošću novorođenčeta, lošim higijenskim uvjetima unutar nahodišta ili slaboj brizi od strane dojilje.

4.2.4. Posvojenje i udomiteljstvo danas u Republici Hrvatskoj

Okvir koji pruža zakonska regulativa Republike Hrvatske primarno je obilježen najprije zaštitom djeteta u Ustavu Republike Hrvatske. Ustav Republike Hrvatske⁷³, kao pravni izvor najviše snage, u svojim odredbama izričito propisuje da svako ljudsko biće ima pravo na život, da je obitelj pod osobitom zaštitom države te da država štiti materinstvo, djecu i mladež stvarajući socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život. Ustavom je roditeljima dana dužnost da odgajaju, uzdržavaju i školuju djecu uz pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece. Ustav propisuje i da država osobitu skrb posvećuje maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se roditelji ne brinu. Dakle, uzimamo u obzir ove odredbe kao vodilje svim daljnjim zakonskim uređenjima napuštene i nezbrinute djece. Kazneni zakon,⁷⁴ pak, u svom 176. članku određuje da će se onaj tko napusti svoje dijete, s ciljem da ga se trajno riješi, kazniti kaznom zatvora do jedne godine. Kako smo već prethodno u tekstu naveli,⁷⁵ u Dubrovačkoj Republici sam čin napuštanja djeteta nije bio kazneno sankcioniran, već samo uzet u obzir od strane države koja je otvaranjem nahodišta pokušala potencijalno tragične posljedice napuštanja nemoćne novorođenčadi svesti na minimum. Zakonska regulativa u Republici Hrvatskoj uređuje položaj djeteta unutar obitelji, ali mu također pruža zaštitu u slučaju da te iste obiteljske, tj. roditeljske skrbi dijete nema. Dva načina zbrinjavanja i zaštite djeteta bez odgovarajuće obiteljske skrbi jesu, posvojenje, kao primaran oblik, te udomiteljstvo, nešto manje zastupljeno, ali usmjereno ka istom cilju, zaštititi dobrobiti i interesa djeteta bez odgovarajuće roditeljske skrbi.

Posvojenje, kao obiteljskopравни institut, uređeno je prvenstveno Obiteljskim zakonom, ali i drugim podzakonskim aktima koji uređuju postupak i način vođenja postupka posvojenja: Pravilnik o načinu vođenja očevidnika i spisa predmeta o posvojenju, Pravilnik o metodama utvrđivanja podobnosti za posvojenje, načinu izrade mišljenja o podobnosti za posvojenje i vođenju središnjeg očevidnika o potencijalnim posvojiteljima i posvojenjima i Pravilnik o načinu vođenja očevidnika o osobama lišenih prava na roditeljsku skrb.⁷⁶

Svojim odredbama Obiteljski zakon ide nešto dublje u prirodu i razvijanje instituta posvojenja. Posvojenje objedinjuje dva interesa, dva prava možemo reći, pravo čovjeka na zasnivanje obitelji te pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji. Ova prava zajamčena su kao takva roditeljima i djeci, i to u Općoj deklaraciji o pravima čovjeka (1948.), Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.), Deklaraciji o pravima dje-

⁷³ Ustav Republike Hrvatske, NN 56/90, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, čl. 61, čl. 62, čl. 63.

⁷⁴ Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12.

⁷⁵ Vidi odlomak 4.2.1. str. 21.

⁷⁶ Redom: NN 32/05, 79/08, 77/04.

teta (1959.), Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (1966.), Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.), Konvencijom o pravima djeteta (1989.) itd. Posvojenje tako treba promatrati u vidu zadovoljenja nekoliko potreba, potrebe i interesa posvojitelja da realiziraju svoje roditeljstvo, djeteta da ostvari svoje pravo na odrastanje u sigurnom obiteljskom okruženju, ali i društvene zajednice koja svoj prosperitet i sigurnost treba tražiti i temeljiti u zadovoljnom pojedincu i sretnoj obitelji.⁷⁷

Prema važećem Obiteljskom zakonu,⁷⁸ posvojenje je poseban oblik obiteljsko-pravnog zbrinjavanja i zaštite djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi koji posvojiteljima omogućuje roditeljstvo te kojim posvojitelji stječu pravo na roditeljsku skrb.⁷⁹

Za razliku od prethodnog Obiteljskog zakona iz 1998. godine, novi Obiteljski zakon iz 2003. predviđa jedinstven oblik posvojenja koje je neraskidivo.⁸⁰ U ulozi posvojitelja mogu se naći bračni drugovi zajednički, samo jedan bračni drug (ako je drugi bračni drug roditelj ili posvojitelj djeteta; ili jedan bračni drug uz pristanak drugog bračnog druga), a u iznimnim slučajevima posvojiti može i osoba koja nije u braku, ako je to od osobite koristi za dijete. Da bi posvojitelji posvojili dijete trebaju se ispuniti određene zakonom propisane pretpostavke koje čine takozvanu aktivnu adoptivnu sposobnost - posvojitelji moraju zadovoljiti pretpostavku životne dobi, tj. posvojitelj može biti osoba u dobi od najmanje 21 godine, a starija od posvojenika najmanje 18 godina. U slučaju da postoje osobito opravdani razlozi, posvojitelj može biti i osoba mlađa od 21 godine. Važno je istaknuti i tko ne može posvojiti dijete - osoba koja je lišena roditeljske skrbi ili koja je potpuno ili djelomično lišena poslovne sposobnosti, te osoba čije dotadašnje ponašanje i osobine upućuju na to da nije poželjno povjeriti joj roditeljsku skrb o djetetu. Posvojenje nije moguće između krvnih srodnika u ravnoj lozi te između braće i sestara, dok skrbnik može posvojiti svojeg šticenika tek kad ga centar za socijalnu skrb razriješiti dužnosti skrbnika. Izmjenama i dopunama Obiteljskog zakona 2007. godine ukinuta je gornja dobna granica posvojiteljima, pa odredba da posvojitelj mora biti osoba u dobi od 21. do 35. godine života, više ne važi. Zadnja pretpostavka koju posvojitelj mora ispunjavati jest da se mora raditi o hrvatskom državljaninu, a samo iznimno, ukoliko bi to bilo od osobite koristi za dijete, posvojitelj može biti i stranac. U tom slučaju, za zasnivanje posvojenja potreban je pristanak ministarstva nadležnog za poslove socijalne skrbi.⁸¹ Pasivnu adoptivnu sposobnost čine pretpostavke koje se moraju ispuniti na strani djeteta/posvojenika, a najvažnija je da se posvojenje može zasnovati samo ako je u interesu djeteta. Dijete mora biti osoba u dobi do osamnaeste godine života, a dijete maloljetnih roditelja može se posvojiti samo ako i nakon godinu dana od rođenja djeteta, nema izgleda da će se ono podizati u obitelji roditelja ili bake i djeda odnosno drugih bližih srodnika.⁸²

Postupak posvojenja provodi nadležni centar za socijalnu skrb, prema mjestu prebivališta ili boravišta djeteta. Prije samog pokretanja postupka posvojenja, potencijalni posvoji-

⁷⁷ M. ALINČIĆ et al., *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007, str. 319-320.

⁷⁸ Obiteljski zakon, NN 116/03, 116/03, 17/04, 136/04, 107/07, 57/11, 61/11; u daljnjem tekstu: Obiteljski zakon ili ObZ.

⁷⁹ ObZ, čl. 123.

⁸⁰ Prije donošenja novog Obiteljskog zakona 2003. godine, postojale su dvije vrste posvojenja- srodničko i roditeljsko. Srodničkim posvojenjem nastaje između posvojitelja i njegovih srodnika s jedne strane, te posvojenika i njegovih potomaka s druge strane, neraskidiv odnos srodstva i sva prava i dužnosti koja iz toga proizlaze, a odnosilo se samo na djecu do desete godine života. Roditeljskim posvojenjem nastajala su između posvojitelja s jedne strane, te posvojenika i njegovih potomaka s druge strane, prava i dužnosti koja po zakonu postoje između roditelja i djece, a obuhvaćalo je djecu do osamnaeste godine života. Dakle, srodničkim posvojenjem obuhvaćen je širi krug osoba i ono je neraskidivo, dok kod roditeljskog posvojenja nisu bili obuhvaćeni posvojiteljevi srodnici te ga je bilo moguće raskinuti, ispunjenjem određenih zakonskih pretpostavki.

⁸¹ M. ALINČIĆ; D. HRABAR; D. JAKOVAC-LOZIĆ; A. KORAC GRAOVAC, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007, str. 331-343.

⁸² ObZ, čl. 125, 126.

telji pristupaju centru za socijalnu skrb svoga prebivališta od kojega moraju dobiti mišljenje o podobnosti za posvojenje, koje centar mora izdati u roku od dva mjeseca od zaprimanja zahtjeva. Ukoliko od izrade navedenog mišljenja do pokretanja postupka protekne više od godinu dana, centar koji provodi postupak preispitat će bez odgode jesu li se promijenile okolnosti. U cijelom postupku posvojenja isključena je javnost zbog zaštite privatnosti sudionika postupka; djeteta, roditelja, ali i posvojitelja. Centar za socijalnu skrb najprije će provjeriti navedene pretpostavke na strani posvojitelja, a nakon toga riješiti pitanje pristanka roditelja i djeteta na posvojenje. ObZ propisuje da je za posvojenje potreban pristanak obaju ili jedinog roditelja djeteta, koje će centar prethodno upoznati sa svim pravnim posljedicama i pristanka i posvojenja. Roditelj može dati pristanak da njegovo dijete dijete posvoji njemu poznat posvojitelj samo ako ga posvaja maćeha ili očuh, a u glavni slučajeva pristanak od strane roditelja daje se nakon što je postupak za posvojenje pokrenut. U slučaju da se predomisli, roditelj ima rok od trideset dana za odustanak od pristanka, koji se prema zakonskim odredbama daje na zapisnik ravnatelju centra za socijalnu skrb ili osobi koju on ovlasti. Pristanak se pak neće tražiti od roditelja koji je lišen roditeljske skrbi, potpuno lišen poslovne sposobnosti ili maloljetan, a nije sposoban shvatiti značenje posvojenja. Ovdje je važno naglasiti i ulogu te važnost volje djeteta, pa će se djetetov pristanak tražiti samo ako se radi o djetetu koje je navršilo dvanaest godina i sposobno je shvatiti značenje posvojenja. Kako bi što temeljitije proveo postupak, centar za socijalnu skrb saslušat će po potrebi i bliske djetetove srodnike o okolnostima koje su važne za posvojenje. Do zasnivanja posvojenja dolazi odlukom nadležnog centra za socijalnu skrb koji je vodio postupak, kad odluka o posvojenju postane pravomoćna. O eventualno prethodno podnesenoj žalbi nezadovoljne stranke protiv odluke o posvojenju odlučuje ministarstvo nadležno za poslove socijalne skrbi. Nakon pravomoćnosti odluke, centar istu odmah dostavlja nadležnom matičaru radi upisa u maticu rođenih djeteta, te matičar obavlja novi matični upis djeteta uz bilješku da se na temelju prethodnog upisa ne izdaju više isprave. U maticu rođenih posvojitelji se upisuju kao roditelji, osim ako centar utvrdi da to nije u interesu djeteta, pa da upisa neće doći. Pristanak djeteta za upis posvojitelja kao roditelja tražit će se ako je dijete starije od dvanaest godina. ObZ također poznaje roditelje s pravom djeteta na saznanje o posvojenju, pa tako određuje i savjetuje roditelje da to naprave do sedme godine života djeteta, a ako je posvojeno dijete starije dobi, odmah nakon zasnivanja posvojenja.⁸³ Posvojenjem, kako je uređeno u Republici Hrvatskoj, a za razliku od prava Dubrovačke Republike, u kojem posvojenje nije bilo u potpunosti neraskidivo pa se dijete moglo vratiti svojim pravnim roditeljima ili u nahodište, nastaje između posvojitelja i njegovih srodnika s jedne strane, te posvojenika i njegovih potomaka s druge strane, neraskidiv odnos srodstva i sva prava i dužnosti koja iz toga proizlaze. Istovremeno, dolazi do prestanka međusobnih prava i dužnosti posvojenika i njegovih krvnih srodnika, osim u slučaju kada dijete posvoji maćeha ili očuh, pa tada ne prestaju prava i dužnosti između posvojenika i roditelja koji je u braku s posvojiteljem, kao i krvnim srodnicima tog roditelja.

Posvojenje danas centar za socijalnu skrb provodi po općim pravilima upravnog postupka Zakona o općem upravnom postupku⁸⁴ i na temelju toga donosi svoju odluku, dok je prije posvojenje bilo zasnivano sklapanjem ugovora ovjerenog od strane javnog bilježnika, točnije notara. Posvojenjem i neraskidivim odnosom posvojitelja i posvojenika dolazi do stvaranja tzv. građanskog srodstva koje ima značenje krvnog, pa posvojenjem posvojenik i njegovi potomci stječu pravo nasljeđivanja posvojitelja, njegovih krvnih srodnika i srodnika po posvojenju, a posvojitelj i njegovi krvni srodnici posvojenika i njegovih potomaka. Eventualni poništaj posvojenja nije predviđen Obiteljskim zakonom već je u slučaju takvih okolnosti i znatnijeg propusta nužno primijenti i odredbe ZUP-a.⁸⁵

⁸³ ObZ, čl. 123-148.

⁸⁴ Zakon o općem upravnom postupku, NN 47/09.

⁸⁵ M. ALINČIĆ *et al.*, Obiteljsko pravo, str. 355-358.

Priča o posvojenju i skrbi o napuštenoj djeci započeta na početku rada s nahodištima u Dubrovačkoj Republici, danas postoji u vidu postojanja Doma za djecu i mlađe punoljetne osobe „Maslina“ koji je prvotno bio nazvan Dječji dom „Ivo Vukušić“ te je nastavak humanitarnih ustanova koje djeluju u Dubrovniku od 1432. godine: Dječjeg nahodišta, Zavoda za žensku djecu osnovanog 1785. godine te Zakloništa za mušku djecu iz 1894. godine. Dakle, dom je najprije nazvan „Ivo Vukušić“, 1997. je preimenovan u „Maslina“, a 2003. je preregistriran u Dom za djecu i mlađe punoljetne osobe „Maslina“ te kao takav i danas skrbi o djeci koju roditelji iz raznih razloga ne mogu zadržati pod svojim okriljem.⁸⁶

Drugi način zbrinjavanja djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi, a koji smo spomenuli na početku poglavlja, jest udomiteljstvo. Udomiteljstvo je definirano Zakonom o udomiteljstvu kao oblik skrbi izvan vlastite obitelji kojim se djetetu ili odrasloj osobi osigurava smještaj i skrb u udomiteljskoj obitelji.⁸⁷ Dakle, govorimo o sadržajno istom pojmu kao što je bilo napomenuto u prethodno napisanom dijelu rada o Dubrovačkoj Republici - privremenom smještaju unutar neke obitelji, ali bez stvaranja neraskidivih odnosa srodstva. Prema navedenom zakonu, udomiteljstvo može biti tradicionalno, specijalizirano, hitno i povremeno. Tradicionalno udomiteljstvo je udomiteljstvo kojim se pružaju usluge skrbi djetetu i mlađoj punoljetnoj osobi bez odgovarajuće roditeljske skrbi te odrasloj osobi za zadovoljavanje svakodnevnih životnih potreba povezanih uz njegovu životnu dob ili zdravstveno stanje. Specijalizirano udomiteljstvo odnosi se na korisnike kojima se pružaju specijalizirane usluge skrbi, zadovoljavanjem njegovih osnovnih i dodatnih životnih potreba, povezanih uz njegov psihofizički razvoj, teže zdravstveno stanje ili invaliditet. Kod hitnog udomiteljstva korisniku se, radi njegove sigurnosti, zaštite ili drugih životnih interesa, mora zbog neke krizne situacije hitno osigurati privremeni smještaj u udomiteljsku obitelj do prestanka te situacije i stvaranja uvjeta za njegov povratak u vlastitu obitelj ili do osiguravanja drugih oblika skrbi, dok se kod povremenog udomiteljstva djeci i odraslim osobama pružaju usluge skrbi na privremenom smještaju tijekom pripreme za stalni smještaj u tu udomiteljsku obitelj, ili za dijete ili odraslu osobu koja je na duljem smještaju u domu socijalne skrbi, radi njihove prilagodbe na obiteljski način života i/ili pripreme za samostalan život.⁸⁸ Udomitelji također moraju ispunjavati zakonom predviđene pretpostavke kako bi se dijete smjestilo u sigurne udomiteljske ruke te kako bi mu se omogućilo normalno odrastanje pod zaštitom zamjenske, udomiteljske obitelji. Zakonski, udomiteljska obitelj je ona obitelj koja ima dozvolu za obavljanje udomiteljstva, a čine je udomitelj, njegov bračni ili izvanbračni drug i drugi srodnici s kojima udomitelj živi u zajedničkom kućanstvu. Osobe koje imaju pravo na udomiteljske usluge jesu dijete, tj. mlađa punoljetna osoba do završetka redovitog školovanja, a najduže do 26. godine života, te odrasla osoba koja je ostvarila pravo na usluge skrbi izvan vlastite obitelji i smještena je u udomiteljsku obitelj na temelju uputnice zavoda za socijalnu skrb.⁸⁹

Udomiteljstvo kao oblik skrbi o djeci izdvojenoj iz obitelji pruža mogućnost zadovoljenja ključnih potreba djeteta te zadržavanje, onda kada je to moguće, kontakta i identifikacije s primarnom obitelji. Ono ispunjava širok raspon njegovih potreba - od potrebe za skrbi u obiteljskom okruženju i odrastanju u nekoj lokalnoj zajednici do potrebe za privrženošću između djeteta i udomitelja uz istovremeno zadržavanje odnosa privrženosti s biološkim roditeljima. Dakle, ono omogućava sudjelovanje bioloških roditelja u skrbi za dijete, a ujedno može pružiti skrb i podršku djeci i u odrasloj dobi te osigurati dodatnu podršku putem nadležnih službi i djelatnika. Od svojih početaka pa do danas udomiteljstvo je bilo i jest

⁸⁶ K. ŠIMUNOVIĆ, Od dječjeg nahodišta do doma za djecu i mlađe punoljetne osobe „Maslina“: prilog povijesti socijalne skrbi za djecu u Dubrovniku, u: Ljetopis socijalnog rada, 15/3 (2008), str. 510-511.

⁸⁷ Zakon o udomiteljstvu, NN 90/11, 78/12, u daljnjem tekstu: Zakon o udomiteljstvu.

⁸⁸ Zakon o udomiteljstvu, čl. 8-12.

⁸⁹ *Ibid.* čl. 2.

izraz prepoznavanja prava i potrebe djeteta da odrasta u obitelji, a njegov razvoj na neki način označava pomak u vrijednosnom sustavu skrbi za djecu - od zaštite djeteta od strane države pa do zaštite obiteljskih i roditeljskih prava te konačno prava djeteta.⁹⁰

Položaj majke, koja donosi na svijet neželjeno dijete te ga napušta, nekad i sad, znatno se razlikovao. Komparativno gledajući, napustiti dijete u vrijeme srednjeg vijeka na području Dubrovnika, i danas u Republici Hrvatskoj, ili pak negdje u svijetu, razlikuje se u maloj, ali značajnoj činjenici - očuvanju anonimnosti majke koja dijete ostavlja. S obzirom da je većina poroda nekad obavljana kod kuće, te se neželjeno dijete u noćne sate ostavljalo, osobno ili posredstvom nekoga, na obrtaljci ili barem blizini nahodišta, anonimnost majke su Dubrovčani, kao majčinu odluku, poštovali. Danas se gotovo svi porodi obavljaju u nekoj državnoj zdravstvenoj ustanovi pa je prijeporno može li majka kao pacijent zadržati svoju anonimnost i raskinuti svaku vezu s tek rođenim djetetom.

Odgovor se razlikuje s obzirom na dva prava koja se njime konzumiraju - pravo djeteta na saznanje vlastitog podrijetla⁹¹ te pravo majke da porođaj obavi bez objelodanjivanja podataka o svom identitetu. Francusko zakonodavstvo, primjerice, kaže da majka može obaviti porođaj anonimno, te se daje prednost njezinoj želji za anonimnošću pred pravom djeteta na saznanje podrijetla, no njemačko zakonodavstvo izričito kaže da anonimni porođaj nije dopušten te nad njim ističe pravo djeteta na saznanje podataka o svom podrijetlu. Hrvatsko zakonodavstvo još uvijek nije, a nadamo se i da neće unijeti ove odredbe u svoje zakonodavstvo, pa anonimni porođaj unutar državnih bolnica nije moguć.⁹²

Pravo djeteta na saznanje podrijetla ipak je prevagnulo. Hrvatski pravni sustav svojom zakonskom regulativom na prvom mjestu nastoji zadržati dobrobit i interes djeteta, koje kao nemoćna jedinka bez zaštite države, odraslih i okolineteško da samo može opstati.

5. Zaključak

Obiteljsko pravo grana je prava koja svojim odredbama i institutima stvara pravnoregulativni okvir zaštite obitelji, odnosa roditelja i djece te konačno i samog djeteta. Još od starih civilizacija i društava pa do danas, čvrsta, stabilna i pravno zaštićena obitelj temelj je svakog društvenog opstanka i napretka. Dubrovačka Republika je temeljitim pravnim uređenjem svih aspekata života dubrovačkog puka stavila obitelj na sam vrh prioriteta pravne zaštite te cijelu jednu glavu središnjeg pravnog akta, Dubrovačkog statuta, posvetila upravo zaštiti obitelji te odnosima roditelja i djece, s naglaskom na njihove imovinskopravne odnose. Dubrovčani su znali da samo uređena obitelj može biti temelj moćnoj državnoj vlasti koja je i sama počivala na moćnim vlastelinskim obiteljima. Vremenski smješten u 1272. godinu, Dubrovački statut svjedoči o svijesti već tadašnjih državnih uređenja našega područja o važnosti brige za obitelj i djecu, pa širinom svojih odredbi, naravno sadržajno drukčijih, malo zaostaje za današnjim obiteljskopравnim uređenjem. Kroz rad smo napravili nešto širi pregled dubrovačke obitelji, odnosa dubrovačke vlasti prema obitelji te konkretnije obradili odnose roditelja i djece, kako kroz odredbe Statuta, tako i kroz ostatak obrađene literature. Ono na što smo usmjerili većinu rada jesu čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece.

Osjetljivost i okrutnost čedomorstva bilo je iznimno zanimljivo pratiti kroz tekstove o postupcima čedomorki u vrijeme Dubrovačke Republike, u kojoj su nesumnjivo bile osuđi-

⁹⁰ M. KLETEČKI RADOVIĆ; K. KREGAR OREŠKOVIĆ, Kvalitativna analiza iskustva udomitelja, u: Ljetopis socijalnog rada, vol. 12, 1(2005), str. 70.

⁹¹ Pravo sadržano u članku 7 Konvencije o pravima djeteta.

⁹² D. HRABAR, Posvojenje na razmeđu interesa između posvojitelja i posvojenika, u: Hrestomatija hrvatskog obiteljskog prava, Zagreb, 2010, str. 1127-1135.

vane, kako od strane društva općenito tako i od pravnog sustava. Senzibilitet te uzimanje u obzir teških socijalnih i obiteljskih prilika zbog kojih su neke od njih bile primorane počiniti čedomorstvo, za dubrovačke prilike bila je nepoznanica. Sankcionirano vješanjem, čedomorstvo je trpilo najoštriju društvenu osudu. Današnje prilike percipiraju čedomorstvo kao privilegirani oblik ubojstva, pa je Kazneni zakon, svojstveno modernim sankcijama, sankcionirao čedomorstvo kaznom zatvora od šest mjeseci do maksimalnih pet godina. Kazneni zakon, kroz sve izmjene koje je imao od početka hrvatske državnosti do danas, sadržavao je u članku o čedomorstvu dio koji je ukazivao na uzimanje u obzir psihičkog, duševnog pa i društvenog pritiska za vrijeme ili nakon trudnoće, pa je to i razlog zašto se čedomorstvo danas ubraja u privilegirani oblik kaznenog djela ubojstva.

Dalje u tekstu rada obrađeno je napuštanje, posvajanje te udomiteljstvo djece. Manjak ljubavi koji majka pokaže prema djetetu napuštajući ga suvremena socijalna država nadomješta određenim obiteljskopравnim institucijama, ponajprije posvojenjem i udomiteljstvom, time štiteći osnovno djetetovo pravo na život od kojeg dalje kreću sva druga prava. Dubrovačka Republika je, s ciljem izbjegavanja ubojstva tek rođene, a neželjene djece, preuzela skrb o takvoj djeci otvaranjem nahodišta 1432. godine te ujedno omogućila posvojenje ili udomljavanje djece iz nahodišta. Tadašnje posvojenje zasnivalo se ugovorom te je, za razliku od današnjeg, bilo raskidivo, dakle postojala je mogućnost vraćanja djeteta u nahodište ili biološkim roditeljima. Danas je posvojenje dosta detaljno i iscrpno obrađeno u Obiteljskom zakonu, kao takvo neraskidivo je, a pregled pretpostavki i postupka posvojenja iznijeli smo u dijelu rada o posvojenju u Republici Hrvatskoj. Nažalost, spomen posvojenja danas podrazumijeva dugotrajan, i za potencijalne posvojitelje, mukotrpan postupak, u kojem želju da postanu roditelji djeteta bez odgovarajuće roditeljske skrbi, mladi ljudi trebaju najprije podrediti tromoj državnoj birokraciji i papirologiji. Nešto manje zastupljeno od posvojenja, udomiteljstvo je također jedan od načina skrbi o djeci bez odgovarajuće roditeljske skrbi, no ne podrazumijeva stvaranje neraskidivih odnosa srodstva. Tako udomiteljske obitelji postaju odskočna daska za život te siguran i topao dom djeci kojoj biološke obitelji to isto nisu mogle pružiti iz različitih razloga.

Prema pravu Republike Hrvatske, roditelj koji napušta dijete s ciljem da ga se trajno riješi, kažnjava se kaznom zatvora do jedne godine, čime se jasno daje do znanja oštrina osude prema roditeljima koji se odriču roditeljske skrbi. Ustav Republike Hrvatske također svojim odredbama štiti obitelj, ali i djecu i nemoćne. Svijest da je dijete ustvari nemoćna jedinka bez zaštite i podrške države i društva, misao je vodilja koju svako društvo mora imati u osnovama svoga postojanja. Dijete je današnjim pravnim uređenjima zaštićeno od rođenja pa do osamnaeste godine života, dokad se terminološki podrazumijeva pojam djeteta. Zaštititi dijete znači osigurati budućnost društva koje počiva na čemu drugom do djeci. U konačnici, lijepo je to sročio Goethe: i najveći čovjek uvijek ostaje dijete.

Summary

The Statute of Dubrovnik is a legal act from 1272 that significantly supported the stability of the Republic of Dubrovnik, which survived as an independent state on the European ground for almost five hundred years. Particularity of the people and government in Dubrovnik of that time was labelled by the inscription over the entrance to the Major Council chambers that admonished the councilors, when they entered the council chamber, to forget private affairs and take care of public ones (*"Obliti privatorum, pvblica cvrate."*). One of the eighth books of the Statute regulates the family law, i.e. it deals with the property legal relations among the family members. In her thesis the author overviews the status of the

family and children in the provisions of the Statute, but also gives elaborate information on placement of the child through the prism of infanticide, infant abandonment and adoption in the law of the Republic of Dubrovnik when compared to the today's actual legal system of the Republic of Croatia. The Republic of Dubrovnik, similar to the present social and public community, sought to protect family and child and condemned infanticide with utmost severity, prescribing the capital punishment by hanging for women found guilty of infanticide. The Ragusans showed little understanding for the social and mental conditions which resulted in infanticide, whereas the today's legal system by all means takes those conditions into consideration. Therefore, nowadays, the infanticide is legally regulated as a privileged form of homicide and the penalty for it largely deviates from the medieval punishment. The Ragusans tried to remedy the abandonment and adoption of children by opening the foundling hospital and providing at least temporary shelter for the abandoned children, but the question is, considering the high mortality rates of the foundlings, whether the Ragusan foundling hospital was actually functional and whether it really served its cause. The institute of adoption is comparatively elaborated. It can be clearly seen that today the concept of the child's best interest reached its peak – the adoption procedure is carried out thoroughly and in long terms and the result of adoption is indissoluble, which differs from the Ragusan adoption system where the adopted children were provided with safe and warm home, but it was not rare that they were used as a workforce.

Key words: Statute, Republic of Dubrovnik, infanticide, infant abandonment, adoption

